

GÖÇEBE AVCIDAN GÂZİ'YE, KURT'TAN HZ. ALİ'YE; BİR SAVAŞ KÜLTÜNÜN DÖNÜŞÜM HİKÂYESİ*

Ertan ÜRKMEZ**

Öz: Kendisini kurtla ve hasmını koyunla özdeşleştirme" olgusunun Türkçe literatür dâhilindeki ilk ifadesi, Türklerin bilinen ilk alfabesi olan Orhun alfabesi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Göçebe sosyolojisi ve muhayyilesi bağlamında şekillenen bu ifade biçimi, bir avcı ve savaşçı kültürünü işaret etmektedir. Gündelik hayat kapsamında örnek aldığı, taklit ettiği ve özdeşleştiği canlı varlığa birtakım olağüstülükler atfederek kutsallık kazandıran göçebe avcı muhayyilesi bir kurt kültürü inşa etmiştir. Nesilden nesile aktarılan mitoslar çevresinde geliştirilen inançlar bağlamında hamiliğine, koruyuculuğuna, yol göstericiliğine, kurtarıcılığına, uğurlu oluşuna, doğurganlık bahşetmesine, şifa ve bereket getirmesine vurgu yapılırken av ve savaş özelinde mertliği ve erlik göstermeyi işaret eden bir sıfat olarak kullanılmıştır. İslam kültür ve medeniyet dairesine girildikten sonra İnan ve Anadolu coğrafyalarında belirerek devletler kuran Oğuz boylarının uzun soluklu tarihi, avcı göçebenin gâziye dönüşüm süreci olarak da tanımlanabilir. Göçebe yaşam tarzının getirdiği zorunluluklar dâhilinde çocukluk dönemlerinden itibaren öğrenmeye başladıkları avcılık ve savaşma yeteneklerinden askeri hizmet sunarak istifade etmeye başlayan Oğuzlar, balbal inancını terk etmelerine karşın er meydanı ile ilgili normlarını gazâ söylemi bağlamında dile getirmeye devam ettiler. Kurt kültürünün hatırasını bir taraftan edebî metinlerde, tarihi kaynaklarda ve folklorik ürünlerde muhafaza etmeye devam ederlerken diğer taraftan da içselleştirdikleri gazâ kültürü bağlamında Ali kültürünü ön plana çıkardılar. İşlevi gözeten bir perspektif ve disiplinler arası bir yaklaşım dâhilinde söz konusu dönüşüm sürecine odaklanan bu makalenin; folklor ve edebiyat disiplinlerinden beslenen, askeri tarih ile dinler tarihinin keşime noktasında bulunan bir zihniyet tarihi analizi olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Göçebe, Kurt, Balbal, İslam, Gâzi, Hz. Ali

From the Nomadic Hunter to the Ghazi, from the Wolf to the Ali; The Story of the Transformation of a Warrior Cult

Abstract: The first expression of the phenomenon of "identifying oneself with the wolf and one's opponent with the sheep" in Turkish literature was articulated through the Orkhun alphabet, the first known alphabet of the Turks. This form of expression, formed in the context of nomadic sociology and imagination, points to a cult of the hunter and warrior. The nomadic hunter's imagination, which ascribes some extraordinary qualities to the creature that he takes as an example, imitates and identifies with in everyday life, has built up a cult of the wolf. In the context of the beliefs developed around the myths handed down

* Bu makale, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Programı kapsamında Doç. Dr. Resul AY danışmanlığında hazırlanan "Tarihten Mitosa Türkiye Kültür Tarihinde Mitolojik Ali Tasavvurları" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Doktora tezinin savunma tarihi 06.07.2020'dir.

** Doktora Öğrencisi, Szeged Üniversitesi Tarih Bölümü, Szeged-Macaristan, E-posta: ertanurkmez@gmail.com ORCID: 0000-0002-0532-8238

from generation to generation, the wolf was emphasised as a protector, guardian, guide, saviour, auspicious, fertile, healing and fertility, and in the context of hunting and warfare it was used as an adjective indicating chivalry and bravery. The long history of the Oghuz tribes, who established states in Iran and Anatolia after entering the circle of Islamic culture and civilisation, can also be defined as a process of transformation from hunter-nomads to ghazi. The Oghuz, who began to use their hunting and fighting skills, which they had learned from childhood as part of the obligations of their nomadic lifestyle, in military service, continued to express their battlefield norms in the context of gazâ discourse, although they abandoned the Balbal faith. On the one hand, they continued to preserve the memory of the wolf cult in literary texts, historical sources and folkloric products; on the other hand, they brought the cult of Ali to the fore in the context of the Ghazâ culture they had internalised. This article, which focuses on this process of transformation from a functional perspective and an interdisciplinary approach, can be described as an analysis of the history of mentality at the intersection of military history and the history of religions, benefited from the disciplines of folklore and literature.

Keywords: Nomad, Wolf, Balbal, Islam, Ghazi, Ali

“Tanrı güç vermiş (olduğu) için babam Hakan’ın askerleri kurt imiş, düşmanları (da) koyun imiş” (Tekin, 2010, s. 27, 55).

Giriş

Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından ikisini oluşturan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında yer alan yukarıdaki cümle dâhilinde siyasi bir otoritenin hasımları ile olan mücadelelerini “kurt ve koyun” teşbihi ile ifade ettiği görülmektedir. İlk bakışta edebî bir yaklaşımın ürünü olarak değerlendirilebilecek bu ifade şekli göçebe sosyolojisi ve muhayyilesi ile yakından ilişkilidir ve bir savaşçı kültürünü işaret eder. Bu deneme kapsamında söz konusu kültürün Anadolu coğrafyasındaki ve gazi geleneğindeki izlerini sürmeye ve dönüşümünü analiz etmeye çalışacağım. Göçebe savaşçının örnek alarak, taklit ederek, özdeşleşerek ve nihayetinde olağanüstülükler atfederek kutlu bir canlıya büründürdüğü kurt çevresinde bir kültür oluşturduğunu ve bu kültürün göç edilen coğrafya ve içselleştirilen yeni bir din bağlamında yerini Hz. Ali kültürüne bıraktığını düşünüyorum. Bu savım doğrultusunda kurt kültürünü meydana çıkaran coğrafi, ekonomik ve sosyopsikolojik şartlar üzerinde durduktan sonra ilk olarak gâzi geleneğinin sözcüsü konumundaki destan, cenk-nâme ve gazavât-nâme türü eserlerden örnekler vereceğim. Ardından ise aynı kaynak grubuna ek olarak onomastik ve folklorik verilerden yararlanarak söz konusu değişimi göstermeye çalışacağım. Analizler esnasında indirgemeci bir yaklaşımdan, yani “kurt çevresinde geliştirilen inançların sadece Türk halklarına mahsus bir kültür oluşturduğunu” ifade eden bir söylemden özellikle kaçınacağımı belirtmek isterim.¹ Aşağıda açıklamaya çalışacağım üzere kurdu bir kültür haline dönüştürme süreci göçebe sosyolojisi ile yakından ilişkilidir ve Türkler de bu

¹ Tabiat ile iç içe yaşayan göçebe toplulukların birçoğunda bu türden eğilimleri gözlemlemek mümkündür. Örneğin Moğolların Gizli Tarihi’nde yer alan “koyun sürüsünü ürküterek onları ağıla kadar kovalayan kurt gibi saldıran bu adamlar kimlerdir” cümlesi Cengiz Han’ın sadık adamlarını işaret eden bir bağlam dahilinde kullanılmıştır (Temir, 1986, s. 119). Kuzey Amerika yerlilerine yönelik araştırmalarda kurt çevresine inşa edilen çok sayıda mit ve inanç derlenmiştir (Çoban, 2023, s. 41-51).

süreci tecrübe eden halklardan birisidir. Yine indirgemecilikten kaçınmayı hedefleyen bir yaklaşım dâhilinde Türkler tarafından öykünülen ve kutsallık atfedilen tek canlılık kurt olduğunu iddia etmediğimi de belirtmek isterim. Gerek bu çalışma özelinde yararlandığım kaynaklar ve gerekse daha kapsamlı bir literatür tarandığı takdirde öykünme ve özdeşleşme bağlamında alıcı kuş türlerinden aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlara uzanan birçok canlı türünün bulunduğu görülecektir. Kült haline dönüştürülmesi ve hatırasının uzun yıllar yaşatılması açısından kurdun öne çıkan canlılardan bir tanesi olduğu kanaatindeyim. Süreci işlev odaklı bir perspektif ve disiplinler arası bir yaklaşım dâhilinde değerlendirmeye çalışacağım bu makale kapsamında; folklor ve edebiyat disiplinlerinden beslenen, askeri tarih ile dinler tarihinin kesişme noktasında bulunan bir zihniyet tarihi analizine girişeceğimi söyleyebilirim.

1. Kurt Kültü ve Balbal İnancı

Bozkır halklarına ait muhayyilelerin şekillenme süreci, bozkır insanının içinde yaşadığı doğa koşullarını gözlemlene, algılama, yorumlama ve anlamlandırma eylemleriyle yakından ilişkilidir. Günümüz insanının vahşi sıfatıyla nitelendirdiği doğa koşullarının, bozkır göçebelerinin gündelik hayatlarının bir parçasını oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Bozkırda, dağlarda ve ormanlarda yaşayan canlıları, insan türünün bir düşmanı addetmek yerine oraların sakinleri olarak görme eğilimine sahiptirler (Çoban, 2023, s. 38-40). Kendisinden daha hızlı koşan, daha iyi yüzen ve uçabilen canlıları gözlemleyen bozkır insanı sürekli olarak kendi zayıflıkları ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Onlara oranla yetersiz oluşunun insan olmasından kaynaklandığını fark etmiş ve kendisinden daha güçlü olduğunu varsaydığı bir dayanak noktasına ihtiyaç duymuştur. Karşılaştığı güçlüklerin üstesinden gelmek için din ve büyü yoluna başvurmuş, bitkiler ve hayvanlara öykünmek ve onlarla özdeşleşmek suretiyle kendi yetersizliğinin üstünü kapatmaya çalışmıştır (Roux, 2005, s. 91). Bilindiği üzere göçebe yaşam tarzına sahip insanların önde gelen geçim kaynaklarından ikisini avcılık ve hayvancılık oluşturmaktadır. İnsanlık tarihi perspektifinden bakıldığında avcılık yeteneklerinin hayvancılık becerilerinden daha uzun bir geçmişe sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Öte yandan av eyleminin hedefi konumundaki unsurlar sadece tabiattaki hayvanlarla da sınırlı değildir. Anatoly Khazanov, -yeryüzündeki birçok göçebe toplulukta gözlemlenmekle birlikte- özellikle Orta Asya kültür sahasında bulunan göçebelerin, hayvancılık faaliyetlerinden bekledikleri verimi alamadıkları durumlarda hayatlarını idame ettirebilmek için iki temel yola başvurduklarını belirtir. İlki büyük sürekle avları gerçekleştirmek, ikincisi ise yerleşik ya da diğer göçebe topluluklara karşı yağma akınları düzenlemektir. İkinci yol, yağmalamak yerine yağma yapma tehdidi ile muhababını haraca kesmek olarak da tezahür edebilmektedir (Khazanov, 2015, s. 176-177, 343-350). Yazıtlardan yaptığım yukarıdaki alıntı, iki insan topluluğu arasındaki çatışmanın av ve avcı konumundaki iki hayvanla özdeşleştirildiğini açık olarak göstermektedir. Ava çıkan avcının ilk amacı hiç kuşkusuz besin temin etmektir. Bir akında ya da savaşta fethetme duygusu ile yola çıkan grubun motivasyonu ise komşusunun zenginliklerini elde etme arzudur. İnsan toplulukları arasındaki mücadelelerde kızışan rekabet ile ortaya çıkan düşmanlık duygusunun karşılığı, av esnasında yalnızca ortak bir ava saldırmakla yetinmeyip göçebenin sürüsüne de saldıran vahşi hayvanların avcılık özelliklerinde bulunur ki bu noktada kurdun bir adım öne çıktığını söylemek yanlış olmaz. Göçebe bozkır insanı koku alma, görüş keskinliği, yön bulma, çeviklik, avlanma ve benzeri gibi hususlarda gözlemlendiği üzere ilk olarak

hayvanların insanlara karşı olan gerçek üstünlüklerini fark etmiş, ardından ise kendi muhayyilesinde inşa ettiği anlatılar vasıtasıyla doğadaki canlılara farklı türden anlamlar yüklemekten kaçınmamıştır. Hizmetinden yararlandığı, örnek aldığı, öykündüğü veya özdeşleştiği hayvanların gerçek hayatta bir karşılığı bulunan özelliklerini unutmamakla birlikte bu özellikleri ilksel bir döneme aktarmak ve kutsallaştırmak suretiyle zenginleştirmiş ve kolektif hafızadaki kalıcılığını güvence altına almıştır. Sıradan olan ve olağanüstü arasına sınır koymayan bir psikoloji bağlamında, bir kurdun terk edilmiş bir çocuğu beslemiş olmasını ya da bir orduya rehberlik etmesini normalleştirme yoluna gitmiş; öykündüğü bu hayvan türünü dayanışma içerisinde olduğu diğer insanlar gibi topluluğun bir üyesi olarak görmeye başlamıştır² (Roux, 2005, s. 96, 128-129).

Oğuzların İslam inancına geçiş sürecini yansıtmaları bakımından da önemli bir kaynak olan Dede Korkut hikâyeleri yukarıdaki sürece işaret eden birçok veri içermektedir. Hikayelerin baş karakterlerinden birisi olan Salur Kazan'ın rüyasını anlatırken dile getirdiği “kuduz kurtlar evümi dalar iken gördüm” ibaresi, onun liderlik ettiği göçebe topluluğun obasına yapılan baskını işaret etmektedir. Her ne kadar rakip topluluğa ait bir eylemi işaret ediyor olsa da baskını gerçekleştiren ve galebe çalan taraf olması hasebiyle hasmı için de “kurt” benzetmesini kullanan bir zihniyet dünyası söz konusudur. Öte yandan buradaki kurt düşman konumundadır ve aynı hikâye kapsamında, Salur Kazan'ın baskına uğrayan obası hakkında bilgi almaya çalıştığı “yüzü mübârek” kurttan farklı olarak “kuduz” sıfatıyla birlikte anılmıştır. Hasım ya da muhatabı karşısında üstünlük kuran tarafın “kurt” olarak tanımlanması, odak noktasında Bamsı Beyrek'in yer aldığı hikâyede de karşımıza çıkar. Deli Karçar karakteri ile girdiği mücadelenin akıbetini anlamak için “Dede, kurt mısın koyun mısın” sorusunu soran Bay Büre Beğ'e Dede Korkut'un verdiği müspet cevap şu şekildedir; “Kurdam... Hak Te'âlâ kurtardı, erenlerin himmeti oldu.” Kısa bir süre önce bulunan ve Türkmen Sahra Nüshası olarak adlandırılan metin kapsamında da Salur Kazan'ın; “dumanlı dağ börüsü” ve “kurt eniğünün kapkuncısı” epitetleriyle methedildiği görülmekte, eyerinde ise kurt tüyünün bulunduğu ifade edilmektedir. Aynı yazma içerisinde yer alan; “busudaki cânverler pehlivâni kurt eniğünün kara gece içinde günü doğar” ve “kurt eniği yavızı altı aylukına yetişende er kimi olur” türünden soylamalar da göçebe kültür bağlamındaki yiğitlik olgusunun kurt ile özdeşleştirilmesini gösteren diğer veriler olarak değerlendirilebilir. Dede Korkut hikâyelerinin bir diğer karakteri olan Yegenek'in tutsak olan babası Kazılık Koca'yı kurtarması ve onunla hasret gidermesi de kurt benzetmesi ile ifade edilmektedir; “babasıyla Yegenek gizli yaka tutuban yiyleşdiler, iki hasret birbirine bulışdılar, ıssız yerin kurdı gibi uluşdılar, Tangrı'ya şükürler kıldılar.” Yegenek karakterinin dayısı olan Emen'in kendisini ve adamlarını överken kullandığı “yeni bayırın kurdına benzeridi yiğitlerüm” ibareleri de yukarıdaki örneklerle paralellik arz etmektedir. Boğaç Han'ın babası Dirse Han'ın katı yayında bulunan kurt siniri, Salur Kazan'ın eyerinde bulunan kurt tüyü ile aynı işleve sahiptir (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 41, 53, 55, 142, 145, 206, 222, 246-247; Ekici, 2019, s. 61, 69, 75, 125, 147). Özdeşleştiği canlıya ait bir unsuru yanında bulundurmamak, sadece ve sadece özdeşleşme eyleminin bir göstergesi olarak kalmaz. Bu tür objeler uğur telakki edilir.

² Antropologların Kuzey Amerika yerlileri üzerine yaptıkları araştırmalarda, insanların avlanmayı kurtlardan öğrendiğini ve sürekli kurtlarla iş birliği halinde olduklarını dile getiren birçok mit ve inanç derlenmiştir (Çoban, 2023, s. 41-51).

Kendilerini kurt ile özdeşleştiren göçebe avcılarının yaptığı akınlar vasıtası ele geçirdikleri zenginlikler sadece maddi dünya ile ilgili değildi. Baskınlar, vuruşmalar ve savaşılar esnasında öldürdükleri insanlara ait ruhların öte dünyada kendilerine hizmetçilik edeceğine inanmaktaydılar. Bu inanç kapsamında ölen bir savaşçının mezarının çevresine balbal adı verilen ve içinde öldürülen düşmanın ruhunun var olduğuna inanılan bir obje dikerlerdi. Çin yıllıklarında Tu-kiularla, yani Göktürklerle ilgili olarak; “bir insanı öldürdüyse bir taş dikilir, adına yüz ile bin taş dikilen kimseler de vardır” şeklinde bir ibare mevcuttur ve arkeolojik bulgular da nakledilen bu bilgi ile uyusmaktadır. Bine ulaşan sayılarla karşılaşmamız, yüksek mertebeli bir insan adına öldürülen düşman sayısı ile ilgilidir. Yani sadece defnedilen insanın değil, adamlarının ya da akrabalarının onun adına öldürdüğü insanların ruhlarının da ona hizmet edeceğine inanılmıştır. Kıpçak bozkırlarında toprağa çakılmış tahta okların çokluğunu deniz kenarındaki otların sayısı ile ifade etmeye çalışan Nizami'nin bir yanlış anlama içerisinde bulunduğunu belirten J. Paul Roux; şairin ok olarak nitelendirdiği objelerin aslında birer tahta balbal olduğunu ifade etmektedir (Roux, 2002, s. 271-272, 289, 292). Göçebe Oğuzların inanç ve geleneklerini aktaran İbn Fadlan'ın satırları, Roux'nun tespitini destekler niteliktedir: “eğer ölen kişi sağlığında insan öldürmüş yiğit bir kişiye, öldürdüğü adam sayısı kadar ağaçtan suret yontup mezarının başında dikerler; bunlar cennette ona hizmet edecek hizmetçilerdir derler” (Şeşen, 2015, s. 15). İbn Fadlan'ın açıklamasında yer alan “cennet” ibaresi, yabancı bir kültürü tanımlamak için mensubu bulunduğu kültüre ait terimlerden yararlanma refleksinden kaynaklanan bir kullanımdır ve balbal inancı bağlamındaki öte dünyayı işaret eder.

Dede Korkut hikâyelerinde balbal geleneğine doğrudan bir gönderme bulunmamasına karşın Dresden nüshasında yer alan on birinci hikâyede yer alan bir diyalog, balbal ideolojisinin kalıntısı olarak değerlendirilebilir. Olay örgüsünün anlaşılmasını bir hayli zorlaştıran arkaik motif ve ifadeleri içeren “Salur Kazan Tutsak Olub Oğlu Uruz Çıkardığı (Boy)” başlıklı hikâye dâhilinde, kâfir elinde esir düşen Salur Kazan'ın kaledeki bir kuyunun içine hapsedildiği nakledilmektedir. Onu esir alan Tekfurun eşi, yiğitliği ile nam salmış olan Salur Kazan'ı merak eder ve zindancıya, kuyunun ağzında bulunan taşı kaldırmasını emreder. Onu alaya almış olduğunu düşündürebilecek bir şekilde Kazan'a, “halinin yeryüzünde mi, yoksa yeraltında mı daha iyi olduğunu” sorar. Kazan'ın cevabı konumuz açısından hayli manidardır. Kazan; “kafirlerin ölülerine sunmuş olduğu yemekleri ellerinden aldığını, ölülerden yürüyebilir (yorga) olanların üzerine bindiğini, yaşlı (kâhil) olanlarını ise yedeğine aldığını (yederem)” ifade eder. Tekfur'un eşinin verdiği cevap, hikâye içerisinde “yeraltı” olarak ifade edilen yerin öte dünya olduğuna şüphe bırakmamaktadır: “Senün elünden ne yer yüzünde dirümüz ve ne yer altında ölümüz kurtulurmuş” (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 178). Düşman ruhlarını hizmetine alma olgusu ile karşı karşıya olduğumuz bu bölümde “Kazan'ın ölmeden öte dünyaya nasıl gittiği” sorusu cevap bulması gereken bir diğer problematiği oluşturmaktadır. Hikâyenin muhtelif bölümlerinde bu sorunun cevabına dair birkaç ipucunun gizlendiği söylenebilir. Hikâyenin giriş bölümünde, süreklilik avı esnasında şahininin peşine giden Kazan'ın uykusunun geldiği ve yedi günlük bir uykuya yattığı belirtilir: “Oguz begleri yedi gün uyurdu, anıniçün küçücek ölüm derleridi” (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 177). Mircea Eliade'nin Orta Asya, Yakut ve Buryat kültür sahalarına dair gözlem ve tespitleri, son cümlede yer alan “küçücek ölüm” terkinin şamanların esrime tekniğine gönderme yapan bir ifade olduğunu düşünmeye sevk ediyor. Şaman adayları, sembolik olarak ölmelerini ve yeniden dirilmelerini içeren

bir erginlenme sürecinden geçmek zorunda idi. Bu erginlenme sürecine yönelik olarak Yakut sahasında yapılan derlemeler içerisinde, vücudundaki etlerin kemiklerinden ayrıldığına inanılan şaman adayının üç ila yedi gün arasında ıssız bir yerde soluk almadan ölü gibi yattığını belirten örnekler bulunmaktadır. Söz konusu sahada, “her şamanın bir yırtıcı kuş annesinin var olduğuna” dair bir itikat bulunmaktadır ve yine bu itikat bağlamında; bu kuşun şamanın manevi ölümünde ve doğumunda kendisini iki kez gösterdiğine inanılmaktadır. Şaman adaylarının yedi gün yedi gece ölü gibi yattığına yönelik derleme örneklerinin bulunduğu bir diğer bölge de Buryat kültür sahasıdır (Eliade, 2006, s. 58-59, 67). Bu veriler, avcı şahin kuşunu takip eden Salur Kazan’ın yedi gün süren uykuya dalmasını içeren epizotun, şamanik döneme gönderme yapan birtakım arkaik unsurlar içerdiğini düşündürmektedir. Salur Kazan’ın yeraltındaki ölümlerle ilişki kurabilme özelliği, söz konusu kültür sahası içerisinde şamanların sahip olduğu bir ayrıcalık olarak kabul edilmektedir. Esrime yetenekleri sayesinde normal insanların ulaşamayacağı gökyüzüne çıkabilmekte ve yeraltına inebilmektedirler (Eliade, 2006, s. 214). Kazan’ın yeraltındaki ölümlere sunulan yemekleri yiyebilmesi ve onları binek olarak kullanabilmesi bu ayrıcalığı işaret eden bir veri olarak tanımlanabilir. Hikâyenin devamında Kazan’ın kopuzunu istediği ve kopuz eşliğinde düşmanlarını yediği görülmektedir ki kopuz da şaman ayinlerinde kullanılan enstrümanlardan birisidir. Diğer hikâyeler içerisinde Salur Kazan’ın epiteti olarak dile getirilen “Türkistân’un direği, tülü kuşun yavrısı” ibaresi de “her şamanın bir yırtıcı kuş anası olduğu” inancı ile uyusmaktadır (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 50, 88, 140). Çağdaş Osetya dilindeki “salaur” kelimesinin şahin anlamına gelmesi de Şamanizm ilişkisine işaret eden onomastik bir veri olarak değerlendirilebilir (Abdullayev, 1995, s. 55). Salur Kazan’ın kopuz eşliğinde kendisini övdüğü ve köklerini dile getirdiği bir bölüm bulunmaktadır ki, saydığı dört hayvandan birisi olan kurt konumuzla yakından ilişkilidir: “Azulı kurd enügi erkeğinde bir köküm var, agca yanal tümen koyunun gezdürmeye” (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 181-182).³ Kötü bir hadisenin Salur Kazan’a rüya ile malum olması, Salur Kazan’ın haber almak için su, köpek ve kurt ile konuşmaya çalışması gibi epizotları içeren diğer hikâyeyi de göz önünde bulundurursak Salur Kazan’ın şamanist geleneğe ait hatıraları üzerinde taşıyan bir karakter olduğunu söyleyebiliriz. Balbal ideolojisinin hatıraları toplumsal statüyü belirleyen normlar bağlamında da kendisini gösterir. Dede Korkut hikâyelerinde, İslâmî gelenekten bağımsız olarak; savaşta baş kesip erlik göstermeyen erkek sayılmadığı ve cemiyet içerisinde kabul görmediği bir toplum yapısı söz konusudur ki bu anlayış; “ol zemânda bir oğlan baş kesmese, kan dökme ad komazlardı” ifadesiyle açık olarak dile getirilmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 69, 204, 216). Çin kaynakları, bu türden normların çok daha eskiye uzanan bir geçmişi olduğunu gösteriyor. Çin kaynaklarında; “Tu-kiuların, yani Göktürklerin savaşta ölmeyi bir onur addettiklerini ve bir hastalık sonucunda ölmekten utanç duyduklarını” ifade eden pasajlar bulunmaktadır (Roux, 2002, s. 259).

Göçebe yaşam koşulları dâhilinde şekillenen bu özdeşleşme psikolojisine sahip toplulukların, İslam kültür dairesine girdikten sonra içselleştirdikleri gazâ geleneği bağlamında gerçekleştirdikleri mücadeleler içerisinde hasımları ve kendileri arasındaki

³ Diğer üç yırtıcı hayvan; kaplan, aslan ve sunkur kuşudur: “Ak kayanun kaplanınun erkeğinde bir köküm var, arkı kırdı sizün geyiklerünüz tozgurmaya; Ak sazın aslanında bir köküm var, alaca yundunı turgurmaya; Ag sunkur kuşu erkeğinde bir köküm var, ala ördek, kara kazun uçurmaya” (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 181-182).

ilişkiyi de bu algı çerçevesinde dile getirmeye devam ettikleri görülmektedir. Battal Gâzi, Danişmend Gâzi ve Sarı Saltuk gibi figürlerin kahramanlıklarını ve kerametlerini nakleden metinlerde söz konusu özdeşleşme İslâmî unsurlarla yan yana ifade edilmektedir. Battal Gâzi'nin Rum Kayseri'nin kızı ile olan diyalogu ve gazâ esnasındaki durumu şu şekilde nakledilmektedir:

Kız eyitdi, yâ Battal; kanı senin bizimle kavlin? Bizi artık incitmeyecekdin. Hod beni komaz mısın ki yoluma gidem didi. Seyyid hazret eyitdi; biz kurduz, siz koyunsız. Hiç kurd koyundan tamâ'ını keser mi ve er olan kişi kendi lokmasını terk ider mi didi..." ... "Ca'fer (Battal) adam kanından la'l reng pelenge dönmişti. Şol aç kurd bir süri koyuna nice girerse irişdi" ... "...Gel gör imdi ol gâziler sultânı Seyyid-i Battal Gâzi bir aç kurd bir koyuna nice sunarsa öyle yörüüp saflar söke..." (Demir ve Erdem, 2006, s. 191, 84, 100-101).

Sarı Saltuk'un hasımları karşısındaki pozisyonu da kurt ile özdeşleşme psikolojisini yansıtır niteliktedir:

... Ol kâfirler eyitdiler; yâ Saltıh, kurd konşısın yimez. Biz senünle konşılruz, bize kıyma didiler. Server eyitdi; kurdun konşısı koyun olsa ol anı yimeme mi?" ... "... Bize şöyle emr olmuştur kim gün batusunda dahı sizi komayavuz ve her Türk kim anasından toğar sizünle düşmândur, kurd koyunla nice dost olursa şöyledür..." "... Benem Seyyid Şerif, Rûm'un pehlevânı ve güzidesi ve adı 'âleme dâstân olan ya'nî sultânü'l-evliyâ Sarı Saltık diyüb dahı Server kendüyi ol 'azım leşkere urdı. Kurd koyun sürisine girmiş gibi tağıdurdu..." (Akalın, 1988, s. 160, 121, 346).

Danişmend Gâzi'nin yoldaşı olan Artuğu'nun kâfir sayısının fazla olduğunu iştirince verdiği tepki de avcı kurtla özdeşleşme psikolojisinin bir ürünüdür: "koyun ne kadar çok olsa kurda fa'idedür" (Demir, 2004, s. 160). Kurt teşbihine tekbirler ve gayb erenlerinin himmeti iştirak etmektedir:

... Bir 'azım savaş oldu kim ta'bir olunmazdı. Melik Dânişmend dahı gâziler ile tekbir getirüp şol aç kurd koyuna girer gibi girdiler, çok kâfir kırdılar..." "... Bu yanadan gâziler tekbir getirüp kâfirlere şol aç kurd koyuna girer gibi girişdiler... Müsülmânlar kuvvet tutup kâfirleri sıdılar. Üçler, Yidiler, Kırklar ve bi'l-cümle erenler himmet itdiler..." (Demir, 2004, s. 164, 211-212).

Yukarıdaki örnekler dâhilinde, kabul ettikleri İslam dini bağlamında yeni bir kültür dairesine giren ve içselleştirdikleri gazâ geleneği kapsamında göç ettikleri Anadolu coğrafyasında tarihin seyrini değiştiren Oğuzların avcı-göçebe tahayyülüne özgü tasavvur ve normları muhafaza etmeye devam ettikleri görülmektedir.

1. Gazâ İdeolojisi ve Hz. Ali

...zîrâ 'adettür kim 'Aliyyü'l-Murtazâ - radiya'llâhu 'anh - hazreti cengde amân diyeni öldürmedi, kaçanı kovmadı ve düşmandan yüz çevirmedi. Üç darb geçmedin garîmin öldürmedi ve evvel kimseye hamle kılmadı. Pes bu gâzilerün ser-çeşmesi oldur, anun tarikin dutarlar..." ... "... Yâ pâdişâh; kitâblarda işitmedün mi kim benüm ceddüm Seyyid Ca'fer b. Hüseyin Gâzi ya'nî Battâl cihân pehlevân her yirde tenhâ giderdi ve hem hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ dahı yalunuz kâfire karşı varurdu. Ben dahı anların aslıyam, gam yimezem..." (Akalın, 1987, s. 166-167, 202).

Saltuk-nâme'de yer alan yukarıdaki ibarelerde, gâzi zümresinin şecaat olgusu bağlamında örnek aldığı İslâmî figürün Hz. Ali olduğu belirtilmektedir. Dede Korkut Türkmen Sahra nüshasında da İran ve Anadolu coğrafyasında bulunan birçok yer ismi sıralandıktan sonra bu illerin; "erenler serdârı Aslan Ali" tarafından fethedildiği ifade edilmektedir (Ekici, 2019, s. 93, 97-101, 127). Akıncı ailelerinden biri olan Mihaloğulları soyundan gelen Ali Bey'in yiğitliklerini nakletmek için kaleme aldığı manzum gazavât-

nâme içerisinde Sûzî Çelebi'nin, gazilik ve şehitlik payelerinin önemini şu şekilde vurguladığı görülmektedir:

Döşekde cân çekişmek key belâdur
Kılıçdan yara irmek hoş safâdur

Buyurmuş Şâh-ı merdân Şîr-i Yezdân
Emîr-i saf-şiken ser-bâz-ı meydân

Ki ser virmezsenüz serverlikle
Fedâ itmezsenüz cân erlikle

Size âhır ecelden hiç emân yok
Mukadder va'deden artuk zamân yok

Kılıçdan başa bin yara irişmek
Yeğ andan kim döşekde cân çekişmek

Şonı her bir vücudun çûn 'ademdür
Şehîd olmak bugün demdür kademdür...

Şehîd için bezendi bag-ı Rızvân
Şehîd için tonandı hûr u gılmân

Şehîde hûn-bahâ cennet degül mi
Ne cennet hazret-i 'izzet degül mi (Levend, 2000, s. 287-288).

Yukarıdaki beyitler kapsamında; yatakta ölmenin ayıp addedilmesine yönelik kadim geleneğin İslami bir söylem dâhilinde ifade edildiğini, öte dünyada hizmet edecek düşman ruhlarının yerlerini hurlilere ve gılmanlara bıraktıklarını ve bütün bunların Hz. Ali'nin ağzından dile getirildiğini görüyoruz. Tüm bu veriler ışığında merkezinde örnek model olarak görülen Hz. Ali'nin yer aldığı bir ideolojinin varlığından söz edebiliriz. Bu bölümde söz konusu ideolojinin üzerine inşa edildiği mefhumlara ve Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan göçebe avcı topluluğunun gâzi geleneğini içselleştirme sürecine değindikten sonra makalenin giriş bölümünde dile getirdiğim saptamayı örnekler üzerinden izah etmeye çalışacağım.

Âşıkpaşazâde'nin II. Murat'ın ağzından aktardığı şu cümleler gazâ ideolojisinin Osmanlı devlet sistemindeki yerini göstermesi bakımından manidardır:

Benüm memleketümde üç helâl lokma vardır kim benüm elümdedir... Birisi gümüş ma'denleri ve birisi küffardan alınan haracdur ve biri dahi gazâlardan alınan ganimet malıdur dedi. Bu benüm asker-i mansûrum, bu helâl lokmayile zindigâni ederler (Öztürk, 2013, s. 303).

Kemalpaşazâde'nin, Malkoçoğlu ve adamlarının ağzından aktardığı aşağıdaki cümlelerde ise gazâ ideolojisinin üzerine inşa edildiği mefhumları görmek mümkündür:

Benim niyetim hemîn akıncı toyurmağ-ıçün akın itmek degildir. Düşmenün diyârın urub, esîrin alub tavarın sürüb gelüb, gitmek degildir. Şemşîr-i âb-dârı seyl-i nev-bahâr gibi akub, sînân-ı âteş-feşânla nâr-ı kâr-zârı yakub, meydân-ı merdânda hasmle dutuşub ya duruşub ya düşmek isterin... Benimle bile kendüye ve atına inanmışlardan

nice kez merdâne meydân-ı merdâne girüb sınanmışlardan, başın ortaya koyan yoldaş gelsün gidelüm, kılıc yüzinde ki, mir'ât eceldür, şehâdet 'arûsunun yüzün müşâhede idüb, ol cilvegâhda Cennet tavûsunun cemâl-i pür-kemâlin temâşa idelüm..." ... "Gâziler çün ol haberi işitdiler, bir yerden ağız berkidüb eyitdiler, bizim de murâdımız cihâd itmekdür, senünle kanda gidersen bile gitmekdür, düşmenle buluşursan buluşur savaşı iderüz, önünde baş ortaya koyub ölünce uğraş iderüz, bu yoldan dönüşümüz yokdur, 'azîmetümüzü muhkem berkitmişizdür, niyyet-i gazâ idüb rızâ-yı Hudâ için cân u cihâmı terk itmişizdür (Uğur, 1997, s. 164).

Yukarıda zikredilen şehadet, gazâ (cihâd) ve ganimet mefhumlarının göçebe toplulukların İslam dinine geçiş sürecinde kritik bir role haiz olduklarını söylemek yanlış olmaz. Göçebe avcı muhayyilesindeki balbal ideolojisi dâhilinde öte dünyayla bağlantısı kurulan "erlik ve yiğitlik gösterme" olgusunun İslam inancı bağlamında şekillenen geleneğe aktarımı gazâ ve şehadet mefhumları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Arzu etmek, kastetmek, istemek, niyetlenmek ve düşmanla savaşmak anlamlarında kullanılan "gazv" masdarından türetilmiş olan "gazve" kelimesi; saldırı, akın ve din uğruna yapılan savaş anlamlarını taşımaktadır. Hadîs ve siyer geleneği içerisinde; asker sayısı az veya çok olsun, çarpışma gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin Hz. Muhammed'in bütün seferlerinin gazve kavramı ile ifade edildiği gözlemlenmektedir. Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde ise kâfirlere karşı yapılan seferler ile bu maksatla gerçekleştirilen askeri faaliyetlerin gazâ, gazâ bünyesindeki çarpışmalara iştirak edenlerin de gâzi olarak tanımlandıkları görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim içerisinde gâzi ibaresi yer almamakla birlikte, kelimenin çoğulu olan "guzzâ" terimi bir kez, Âl-i İmrân Sûresi'nin 3/156 numaralı âyeti içerisinde zikredilmektedir (Algül, 1996, s. 488-489; Özcan, 1996, s. 443-444). Fıkıh âlimlerinin; "İslâm ülkesinin düşman hücumuna uğraması halinde Allah yolunda can, mal, dil ve diğer vasıtalarla savaş içerisinde elden gelen gücü ve gayreti sarf etmek" şeklinde tanımladıkları "cihâd" kavramı ile gazve teriminin türevi olan gazâ kavramı arasındaki anlam farkının zamanla azaldığı ve en nihayetinde eş anlamlı olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır (Özel, 1993, s. 527-528). Gâzi teriminin, kutsal savaşa, yani cihâda iştirak etmiş kişi anlamına gelen mücâhid kelimesi ile özdeşleştirildiğini söylemek yanlış olmaz. Sözlüklerde bir olaya tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak gibi anlamları karşılayan "şühûd" masdarından türetilen "şehîd" kelimesi, dinî bir terim olarak Allah yolunda öldürülen Müslüman kimseleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Kelimenin çoğulu olan şühedâ kelimesinin, Allah yolunda canını feda etme manası bağlamında Kur'ân-ı Kerim içerisinde üç kez; 4/69, 39/69 ve 57/19 numaralı âyetler içerisinde zikredildiği görülmekle birlikte tekil olan şehîd kelimesinin bu anlamda kullanıldığına rastlanılmamıştır (Atar, 2010, s. 428-429). Gâzi ve şehîd ibareleri Kur'ân-ı Kerim içerisinde doğrudan zikredilmemekle birlikte Tevbe Sûresi'nin elli iki numaralı âyeti içerisinde yer alan; "de ki, bize iki iyilikten başka bir şeyin gelmesini mi bekliyorsunuz" cümlesindeki "iki iyilik" ibaresi, gâzilik ve şehitlik pâyelerini kasteder şekilde yorumlanmış ve "ölürsem şehîd, kalırsam gâzi" şiarına dayanak oluşturmuştur (Algül, 1996, s. 489). Gâzi sıfatı İslam dinini kabul eden Oğuzlara avcı göçebe topluluğuna ait değer yargılarını İslami bir söylem dâhilinde dile getirme olanağı tanımıştır. Bu noktada bir kez daha Dede Korkut hikâyelerine dönerek Salur Kazan ve oğlu Uruz arasında geçen diyaloga atıf yapmak konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Babasının ağladığını gören Uruz'un nedenini sorduğu zaman babasından aldığı sert cevap, avcı göçebe geleneğinde bir erkeğin toplumun saygın bir üyesi olmak için yapması gereken işlere vurgu yapar: "On altı yaş yaşladun... Yay çekmedün, oh atmadun, baş kesmedün, kan dökmedün" (Tezcan ve Boeschoten, 2012, s.

97). Göçebe yaşam tarzı açısından zaten gündelik yaşamının bir parçasını oluşturan bu eylemler artık din uğruna yapılacak, ölenin ulaştığı şehitlik, sağ kalanın ise kazandığı gâzilik payeleriyle saygınlıkları dini bir bağlamda ifade edilecektir. İslam hukukundaki yeri, Enfâl Sûresi 8/41 ve Haşr Sûresi 59/7 numaralı Kur'an âyetlerinde yer alan ibareler⁴ üzerine inşa edilen ganimet olgusunun da hayvancılık faaliyetlerinden bekledikleri verimi alamadıkları durumlarda hayatlarını idame ettirebilmek için yağma akınları düzenleme alışkanlıkları bulunan göçebe avcılarının, gazâ geleneğini içselleştirme sürecini hızlandırdığını söylemek yanlış olmaz. Ganimet kelimesi ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de altı yerde geçmekle birlikte "ganimet" anlamına gelen nefelin çoğulu olan enfâl kelimesi de 75 âyeti içeren bir Kur'an sûresinin adı olmuştur. Sûrenin büyük bir bölümü Bedir Gazvesiyle ilgilidir. Kırk birinci âyet içerisinde Bedir Savaşı için; "iyi ile kötünün, hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün" anlamındaki "yevmü'l-furkân" terkihi kullanılır (Erkal, 1996, s. 351-354; Işık, 1995, s. 236-237).

Merkezinde Osman ve obasının yer aldığı topluluğun ilk olarak bir beyliğe ardından ise devlete dönüşme süreci, "avcı göçebenin gâziye dönüşüm süreci" olarak da tanımlanabilir. Âşıkpaşazâde; Osman Bey ve obasının yaylaya çıktıkları zaman fazlalık olarak gördükleri yüklerini Bilecik Tekfuruna emanet ettiklerini, dönüşte ise karşılık olarak tefura peynir, halı, kilim ve kuzu gibi göçebe yaşam tarzına ait ürünlerden oluşan hediyeler sunduklarını nakletmektedir. Âşıkpaşazâde'nin Osman Bey'in şecaatini tasvir etmek için kaleme aldığı satırlar ise Salur Kazan örneğinde de karşılaştığımız "sunkur" kuşunu işaret etmektedir: "kaçan kim depreneydi Gâzî Osman, sanasın yıldırım gürlüdi kopdı; kamu düşman kuş oluban kaçarlar, bilürler avlayıcı sunkur kopdı." Âşıkpaşazâde, Osman'ın amcalarından birisinin isminin "Sunkur Tegin" olduğunu da bildirir (Öztürk, 2013, s. 7, 10, 19, 37). Yine Âşıkpaşazâde ve Neşri'nin satırlarından Osman Bey'in okuma yazma bilmediğini anlıyoruz. Her iki tarihçi de Osman Bey'in bir dervişe bir köy bağışladığını, dervişin ileride bir sorun çıkmaması bağlamında buna dair yazılı bir belge istediğini, bu istek karşısında Osman Bey'in; "ben yazı yazmak bilmezem (ben mektûb mu yazabilürin ki benden mektûb istersin)" şeklinde cevap verdiğini ve nişane olarak yazılı belge yerine bir kılıç sunduğunu bildirmektedirler (Öztürk, 2013, s. 13; Köymen ve Unat, 2014a, s. 83). Sözlü geleneğin hâkim olduğu göçebe yaşam tarzında antlaşmalar ya da ittifaklar kılıç örneğinde olduğu gibi simgesel objeler vasıtasıyla gösterilir. Neşri'nin, Osman Bey ve atası Süleyman Şah'ın obasıyla ilgili olarak yazdığı satırlar; Osmanlı Beyliği'nin kurucusu konumunda olan topluluk ve Osman'ın çevresinde bir araya gelen Türkmen zümrelerin, avcı göçebe yaşam tarzının temel faaliyetleri olan hayvancılık, yaylacılık, av ve yağma eylemleri üzerine inşa edilmiş bir ekonomi dâhilinde hayatlarını idame ettirdiklerini açık olarak göstermektedir:

... Bu elli bin göçer ev Erzurum'da ve Erzincan'da birkaç yıl yazın yaylayub kışın kışlayub ol etrâfun kâfirlerinden kapub kazub yürürlerdi. Âhir muzâyaka-i emkineden tavarları iniş yokuş çekmekden incinüb vilâyet-i 'Acem'de dahi vak'anun olacağı olub Süleyman Şâh dahi yine vatan-ı asliyesine müteveccih olub Haleb diyârından

⁴ Enfâl Sûresi 8/41: "Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir..." Haşr Sûresi 59/7: "Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir..." (Karaman, H., Çağrıncı M., Dönmez, K. İ., ve Gümüş S., 2020, s. 191, 584).

gitmek kasd idüp varub Ca'ber kal'ası iline çıkdılar...Ve evlâd-ı Ertuğrul'dan Osman bahâdir oldu. Ol sebebden Osman'a halkı 'izzet idüb avda kuşda etrâkun yiğidi anun yanına cem' olurlardı... Ve bi'l-cümle Ertuğrul pîr-i fâni olub oğlı Osman karındaşlarıyla kendü boyları içinde hâkim olub tamamet-i göçer evli etrâk anun mahkûmı oldu... Kendü İn-Öni'ne gelüb birkaç gün İn-Öni beğiyle sayda ve 'işrete meşgul oldılar... (Köymen ve Unat, 2014a, s. 59-60, 71, 73, 77).

Âşıkpaşazâde'nin aşağıdaki beyitleri, siyasi bir güç olma yolunda hızla ilerleyen topluluğun Osman'ın liderliğinde ve gazâ ideolojisi çerçevesinde bir araya geldiğini göstermesi bakımından bir hayli manidardır:

Sebeb Osman'dan duydu vü guzzât
Kimi altun gümüş aldı kimi at

Kimi begendüğü kızlardan aldı
Gâzilerünidi ol demde fırsat

Yığıldı Osman yanına gâzi
Ki dâyim artar oldu fazl u ni'met (Öztürk, 2013, s. 22)

Kroniklerde göçebe-avcı geleneğinde önemli bir gelir kapısını oluşturan yağma eyleminin, Osmanlı askeri sınıfı açısından ehemmiyetini devam ettirdiğini gösteren birçok veri bulunmaktadır.⁵ Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, gazâ telakkisinin erken dönem Osmanlı siyasetindeki yeri, tarihçilerin üzerinde mutabakata varamadığı bir problematiği içerir. Tarihçilerin bir bölümü; “Osmanlı'nın kuruluş döneminde yapılan fetihler, gazâ motivasyonu bağlamında gerçekleşmiştir” görüşünü paylaşırken, karşı görüşteki grup; “gazâ telakkisi, Osmanlı Devleti'nin yayılış siyasetini meşru kılmak için sonraki süreçlerde giydirilen bir kisvedir” tezini dile getirmektedir. Örneğin Heath Lowry, Osmanlıların erken dönem çabalarını, İslamiyet'in yaygınlaşmasını hedefleyen bir din kardeşliğinden çok, herkese açık olan yayılmacı bir ganimet konfederasyonu olarak tanımlamaktadırlar (Lowry, 2010a, s. 4, 52-62). Bu makale içerisinde bu tartışmayı açıklığa kavuşturmak gibi bir hedefim yok. Buna karşın giriş bölümünde de ifade ettiğim üzere insan psikolojisini merkeze alan işlevsel bir yaklaşımı gözettiğim için gazâ telakkisinin her an ölümle burun buruna olan savaşçı nazarında ne ifade ettiği hususuna değinmek, analizine giriştiğim dönüşüm sürecinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Sosyo-ekonomik perspektiften bakıldığında Lowry'nin tespitini destekleyecek tarihsel verilere ulaşmak mümkündür. Erken dönem Osmanlı tarihi kapsamında ganimet peşinde olan gruplar ya da klasik dönemdeki kronik yazarı Osmanlı bürokratları gazâ söylemini siyasal bağlamdaki genişleme hedeflerini meşrulaştırmak için kullanmış olabilirler. Öte yandan insan psikolojisini merkeze alan bir yaklaşım

⁵ Âşıkpaşazâde Bilecik Kalesi'nin fethini naklederken şu ifadeleri kullanır: “Gâziler yağma adın işitdiler, hay deyince hisara girdiler. Tekürünü pâre pâre itdiler. Erkeğini kırdılar, dişisini esir itdiler.” Selanik Kalesi'nin alınışını tasvir ederken kullandığı cümleler de aynı minvaldedir: “Sultân Murâd Hân Gâzi eyitdi; bire bu hisâr yağmadur gâziler didi. Çünkim yağma haberin gâziler işidicek her taraftan nerdübanlar getürdiler. Yürüdiler. Göz açdurmadılar. Def'i koyuldular. Hisâr feth oldu. Mâl-ı ganimetler aldılar. Kâfirlerini esir etdiler” (Öztürk, 2013, s. 26, 154-155). Eğriboz Kalesi'nin alınış Neşri tarafından şu şekilde tasvir edilmiştir: “Hünkâr yağma emretti. Zirâ öndenki gün yürüyüş olub nice âdemler kırılıb iş başari lamadıydı. Çünki gâziler yağma âvâzını işitdiler fi'l-hâl biri birini basa basa hisara koyıldılar... Turfetü'l-ayn içinde hisârı feth idüb üç gün üç gice gündüz yağma itdiler.” (Köymen ve Unat, 2014b, s. 787).

dâhilinde, gâzilik ve şehitlik payelerinin savaşçı zümreler arasında önemli bir işlevinin bulunduğu görülecektir. Zira öldürme eyleminin kendisi de psikolojik bağlamda en az ölümle yüzleşmek kadar zor bir süreçtir ve bu eylemi meşru kılacak, savaşçının kendisini ikna edebileceği dini bir söyleme ihtiyaç vardır. Gazâ doktrini bu türden gerilimleri hafifleterek, geçimini akın yaparak ve savaşarak sağlayan kesimlerin rutin hayatlarını akliselim bir şekilde devam ettirebilmelerine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda gazâ telakkisinin, avcı göçebe muhayyilesindeki balbal inancının yerini doldurduğunu söylemek yanlış olmaz. Farklı dinamik ve perspektifleri gözetken bir yaklaşmanın, indirgemeci bir bakış açısından daha sağlıklı sonuçlar vereceği muhakkaktır. Bu tartışma kapsamında tarihsel gerçekliğinden şüphe edilmeyecek tek husus gazâ telakkisinin Osmanlı Devlet ideolojisinin temel yapı taşlarından birisi olmasıdır. Gerek saray kültürüne yakın olan Osmanlı bürokratları olsun ve gerekse halk ve askeri zümrelere daha yakın olan dervişler olsun kendi meşrepleri bağlamında kaleme aldıkları metinler içerisinde gazâ olgusuna özellikle vurgu yapmışlardır.

Gazâ'nın ve şehâdetin önemini vurgulamak isteyen Neşri, Âşıkpaşazâde ve Kemalpaşazâde'den farklı olarak, II. Murad veya Malkoçoğlu'nu konuşurken yerine sözü doğrudan Hz. Peygamber'e verir: "Resul hazreti 'aleyhi efzâlu's-salavât buyurmuşdur ki her kimin burnına gazâ tozu gire ol kişi cehennemün râyihâsın ve buhârın görmeye dimişdür" (Köymen ve Unat, 2014a, s. 283). Kemalpaşazâde'nin aşağıdaki mısraları ise Osman oğullarının Hz. Ali'nin yolunu takip ettiklerine vurgu yapmaktadır:

Ceng meydânında çün er üstine er toğrıla

Rûh-i pâk-i Şâh-ı Merdân'dan selâm Ertuğrıl'a (Severcan, 1996, s. 200)

Osmanlı kroniklerinde ve gazavât-nâmelerinde yiğitlik vurgusu söz konusu olduğunda müelliflerin sultanları, sadrazamları ve akıncı beylerini Hz. Ali'ye benzetmesi sıkça rastlanan bir teşbih unsuru olmuştur. Âşıkpaşazâde tarihinde Orhan Gâzi devrinde fethedilen kalenin kapısı, Hz. Ali tarafından koparılan Hayber Kalesi'nin kapısı ile teşbih edilirken; Kara Boğdan üzerine sefere çıkan Rumeli Beylerbeyi Ali Bey; "Heman-dem kim Ali kuşandı yarak, Belinde zülfikâr bindüğü Burak" mısraları ile Hz. Ali'ye benzetilmektedir (Öztürk, 2013, s. 40, 290).⁶ Osmanlı müellifleri bir taraftan şehitlik ve gazilik payelerini öne çıkararak her fırsatta Hz. Ali'yi anmayı sürdürürlerken öte taraftan da kurt ile özdeşleşme psikolojisinin hatırasını taşımaya devam etmişlerdir. Sarı Saltuk, Battal ve Danişmend Gâzi gibi figürlerden farklı olarak, tarihsel gerçeklikleri hususunda

⁶ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hüsamî mahlashı Hüseyin Futuhî tarafından, 1526 yılında gerçekleştirilen Macar seferini tasvir etmek üzere kaleme alınan "Enîsü'l-Guzzât" isimli eserde; Sultan Süleyman'ın atı Hz. Ali'nin atı Döldül'e, kılıcı da "Kâhîr sıfatına sahip Allah"ın kahrı olarak nitelenen Zülfikâr'a benzetilir: "Süvâr-ı Döldül-i şevket Ali sırr, Kuşandı Zü'l-fikâr-ı kahr-ı Kâhîr... Çün gazây-içün yaratdun eyle Nusret yâ İlâh, Dâyimâ olsun muzaffer âl-ı 'Osmân-ı zafer; Döldül-i kahrın dokunup düşdüğe düşmenine, Ol 'Alî-veş Döldül-i garrâ süvâr-ı üstüvâr... Hoş 'Alilik eyledün etdün 'aceb 'âlî gazâ, Heybetünden 'âleme toldı şehâ sit ü sadâ... Şu kim bu feth ü nusretde eli var, Anı ögmek gerek cânâ 'Alî-vâr" (Aydemir, 2006, s. 34, 64, 66). Levhî tarafından kaleme alınan "Gazavâtnâme-i Sultân Süleyman" isimli eser kapsamında İbrahim Paşa'nın Hz. Ali'ye, fethettiği Petroveredin Kalesi'nin de Hz. Ali tarafından alınan Hayber Kalesi'ne benzetildiği görülmektedir (Tokay, 2008, s. 116-122, 172). Sûzî Çelebi'nin gazavât-nâmesinin muhtelif bölümlerinde Hz. Ali'ye ait özelliklerle birlikte andığı Mihaloğlu Ali Bey için Kemalpaşazâde "Haydâr-ı kerrâr-ı rüzgâr" ve "Hayder-i sâni-i zamân" terkiplerini kullanmıştır (Levend, 2000, s. 244, 278, 290, 300-30; Turan, 1991, s. 397; Uğur, 1997, s. 46).

şüphe bulunmayan Sultan Bâyezîd, Evranos Bey, Mihaloğlu İskender Bey ve İshak Bey ile bu isimlerin komutasında savaşan gâzi ve Kosova Savaşına iştirak eden deli zümresi Neşri ve Oruç Bey tarihlerinde kurt-kuzu teşbihi bağlamında tasvir edilmiş, gayb erenleri ve evliyalarla birlikte anılmıştır:

... Bu alay cihân peymâ nihâyet bulduğı yirde ‘adunun böğrinden girüb ciğerin hûn itmek için Hacı Evrenoz Beğ ve Mihal oğlu İskender Beğ ki ol yurdun koca kurdları ve ol pişelerin eski şirleri idi...’ (Köymen ve Unat, 2014a, s. 295). “... Deri takkeli delülerün ayları boynındaki öten ziller dürtüstükleri küffârın nâle ve figânları idi... Bu tarz-ı garîb ve tavr-ı ‘acîb ile bölük bölük kâfirlere köpeksüz koyuna kurd girür gibi koyıldılar...’ (Köymen ve Unat, 2014b, s. 669). “... Resûl-i Ekrem’ün mu’cizatıyla ve dahi gayb erenlerün ve evliyâların himmetiyle ve müstehidlerin ve ulemanın ve fudalânun hayır du’âsıyla ve Sultân Bayezid Han’un devletiyle ve şevketiyle gâziler bölük bölük olup aç kurd koyuna girür gibi kâfir çerisinün üzerine her tarafından koyulup kılıç koydular... (Öztürk, 2014, s. 153).

Kurt ve kuzu teşbihi kroniklerde sadece Hıristiyan unsurlarla yapılan mücadeleler için kullanılmamıştır. Fetret Devri kapsamındaki mücadeleleri nakleden Neşri, Çelebi Mehmed’in emrindeki askerlerin Gözleroğlu Ali Bey ve adamlarına saldırmasını şu şekilde tasvir eder: “... (I. Mehmed) yürün diye işâret idince Rûm serverleri koyuna girer ac kurtlar gibi düşmana girdiler... Sultân askeri dahi bu fethi ganimet bilüp, yağı leşkerinün metrukâtını yağma idüb, yiğit yiğil toyum olub... girü Tokat’a gelüb ‘iys u nûşa kim meşgûl oldılar...’ Otlukbeli Savaşı’nın tasvirinde ise Şehzade Mustafa’yı Hz. Ali’ye, emrindeki askerler ile saldırdıkları Türkmenleri ise kurt ve koyuna benzetir: “Sultân Mustafâ şevketle Türkmân leşkerüne yetüşüb kurd koyuna, şahin kargaya girür gibi tekbîr getürüb yâ Allâh deyüb ‘Alî-vâr na’ra urub tokındı...’ Mihaloğullarının Otlukbeli Savaşındaki rollerini vurgularken Kemalpaşazâde de aynı teşbihten yararlanır: “... Akkoyunlu’nun otağına aç kurdları gönderdi, varan akıncının hayl-ı bî-meyli ol bucağı at ayağına çiğnedüb it yatağına dönderdi... Ol başları dönmüş Türkman çerisi sahrây-i hayretde ser-gerdân olub içine kurd girmiş koyun sürüsüne döndi” (Köymen ve Unat, 2014a, s 399; Köymen ve Unat, 2014b, s. 816-817; Turan, 1991, s. 332, 355). Merkezin aldığı kararlara ya da atadığı yerel yöneticilere başkaldıran Dadaloğlu ve Köroğlu’na atfedilen dörtlüklerde de mertlik olgusunun kurt ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Cenk esnasında kendisine arkadan saldıran askerleri fark etmeyen Köroğlu’nun yardımına İsa Balı yetişir ve hasımlarını öldürür. Köroğlu’nun bu olayın arkasından koştuğu dörtlükler, Türkmen muhayyilesinde namertliğin çakalla, mertliğin ise kurtla özdeşleştirildiğini göstermektedir. Bolu Beyi’nin adamlarının kurduğu pusuyu fark eden Köroğlu’nun verdiği tepki de göçebe avcı zihniyetinin arkaik tahayyülünü, yani kurt-koyun özdeşleştirmesini yansıtmaktadır:

Bizim tekkenin beyleri
Kolu kolçaklı merd olur
Her vakit şikâr eylerler
Aslı merd olur merd olur

Leke meydana giremez
Girse de şikârlanamaz
Çakal eniği kurt olmaz
Gene kurt oğlu kurt olur (Erkan, 2012, s. 63-64, 132)

Bilir misiniz Köroğlu’nun huynu

Gösteririm size cengi oyunu
Hakk yaratmış sizin gibi koyunu
Yiye gelmiş yiye gider ben kurt gibi (Erkan, 2012, s. 67-68)

Köroğlu sadece kendisini değil, adamlarını da kurda benzetir: “Köroğlu'm besler mertleri, Yumşak ederler sertleri, Çamlıbel'in aç kurtları, Birbirini kapar gelir” (Öztelli, 1962, s. 37). Dadaloğlu'na atfedilen dörtlükten de “yiğitlik ve mertliğin soydan geldiğini” ifade etmek isteyen Türkmen muhayyilesinin “kurt oğlu kurt” teşbihine atfı yaptığı görülmektedir:

Aşağıdan Yusuf Paşa'm geliyor
Düşmanına karşı koyan merd olur
Şahin kocasa da vermez avını
Aslı kurt yavrusu, yine kurt olur (Öztelli, 1962, s. 95)

3. Avcı Göçebeden Gâziye, Yüzü Mübarek Kurttan Server-i Gâziyân Hz. Ali'ye

Kendisini kurt ile özdeşleştirme, hasmını ise koyuna benzetme olgusuna dair çoğaltılabilecek olan örneklerin, edebi sanat yapma endişesi bağlamında kaleme alındığı yönünde bir itiraz olabilir. Fakat unutulmamalıdır ki bir topluma ait edebiyat ve bu edebiyatı oluşturan unsurlar, o toplumu oluşturan bireylerin dünya görüşünü, zihniyet yapısını ve bu yapı içerisinde süregelen kültürel devamlılığı ya da meydana gelebilecek olan değişimleri yansıtan en önemli kaynak birikimini oluşturmaktadır. Müelliflerin kaleme aldıkları metinlerde sanat amacı güttükleri ve edebî bağlamda estetik güzelliği yakalamak için kalıp ifadelerden yararlandıkları muhakkaktır. Öte yandan söz sanatları ve kalıp ifadeler kolektif bellekten bağımsız değildir. Mihaloğulları'na ait 1586 tarihli Akıncı Defteri'nde, literatürdeki kurt benzetmelerinin sadece edebî endişeler kapsamında yapılmadığını işaret eden önemli onomastik veriler yer almaktadır. Defterde yer alan isim listesine göre Mihaloğulları komutasında yapılan akınlara iştirak etmek ya da hizmet sunmak suretiyle gazâ hareketine katılan isimlerden 473 adedinde “Kurd” ya da “Kurdca” ibareleri bulunmaktayken 42 tanesinde de Arapçada küçük kurt anlamına gelen Üveys ibaresi yer almaktadır ⁷ (Özünü ve Kayapınar, 2015, s. 144-486). Bu onomastik veriler ışığında, kaleme aldığı Tevârih içerisinde; “Malkoçoğlu Bali Beğ Kühsâr-ı Kâr-zârun Neheng-Âheng Kurdlarıyla Cuybâr-ı Tuna'yı Geçüb Sirem Adasını Urduğunu Beyân Eyler” şeklinde bir başlık açan ve bu başlığın altında naklettiği gelişmeler dâhilinde; “koyun sürüsün kurd taşıdır gibi ol bedreylerün alayın taşıtdılar” ibaresini kullanan Kemalpaşazâde'nin, edebi sanat yapma endişesinden ziyade akıncı gruplarının zihin dünyasını yansıtmaya çalıştığını söylemek yanlış olmaz (Turan, 1991, s. 399, 403). Söz konusu akıncı defterinde yer alan onomastik verileri, avcı göçebelikten

⁷ Kurdca, Yoldaş Kurd, Durak Deli Kurd, Kurd Budak, Kurd Balı Dünder, Kurd Kara Deli, Kurd Şah Kulfal, Kurd Kulu, Kurd İne Beyi, İne Han Kurd, Kurd Balaban, Kurd Balı Beyrek, Ürküd Kurd, Durak Kurd Balı, Kurd Ede Gâzi, Kurd İne Gâzi, Kurd Gâzi, Rıdvan Kurd Işık, Kurd Balı Şirmerd, Kurd Gündüz, Deli Çoban Kurd, Kurd Yahşi, Kurd Piri, Kurd Göle, Kuvvet Kurd, Koçak Kurd, Turak Kurd, Ayvaz Kurd, Kurd Uğurlu, Kurd Dede, Kurd Tursun ve benzeri terkipleri görmek için ismi geçen akıncı defterine bakılabilir (Özünü ve Kayapınar, 2015, s. 144-486). Bu isimlerden Kurd Manend terkinde yer alan “manend” ibaresi, Farsçada “gibi” anlamını veren eki oluşturmaktadır. (Özünü ve Kayapınar, 2015, s. 231). Aynı mantık çerçevesinde farklı isimlerin önüne getirilen “Kurdca” ibaresiyle oluşturulan terkip isimlerde yer alan “-ca” eki Türkçedeki eşitlik ekidir ve eklendiği kelimeye gibi anlamını vermektedir (Özünü ve Kayapınar, 2015, s. 188-189, 244, 316, 370, 376, 412, 430). Ali Böri terkindeki “böri” ibaresi de arkaik Türkçede kurt kelimesini karşılamaktadır (Özünü ve Kayapınar, 2015, s. 425).

gâziliğe, kurt kültüründen ise Ali kültürüne geçiş sürecini işaret eden göstergeler olarak yorumlamak mümkündür. Defterde yer alan isimleri oluşturan terkiplerden 1813 adedinde Ali, 131 adedinde Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikâr, 65, 23 ve 7 adedinde ise sırasıyla Hz. Ali'yi işaret eden Haydâr, Murtaza ve Şâh Merdân isimleri yer almaktadır. Bir şekilde Hz. Ali'yi telmih etmekte olan iki binin üzerindeki isim mevcudiyetine ek olarak defterde bulunan; Ali Kurd, Kurd Ali, Kurd Ali Arslan, Kurd Ali Hızır, Kurd Ali Balaban, Kurd Manend, Ali Manend, Kurd Ali Manend, Muadil Kurd Ali, Kurd Ali Nazar, Kurd Nazarlı Memi, Kurd Ali Nazar, Ali Nazar, Nazar Ali, Kuvvet Kurd, Kurd Balı Kuvvet, Kuvvet Ali, Ali Kuvvet, Haydar Kuvvet, Kulu Kurd, Kurd Kulu, Kulu Üveys, Kulu Ali, Ali Şah Kulu, Hızır Ali Kulu, Şahbende Kurd Ali, Kurd Gâzî, Kurd Ede Gâzî, Ali Gâzî, Gâzî Ali, Kurd Ali Tanrıvermiş, Kurd Ali Hudaverdi, Kurd Ali Çalabverdi, Kurd Uğurlu ve Ali Veli Uğurlu Ali gibi terkiplerin oluşturduğu isimler, savaşma becerileri bağlamında örnek alınan kurdun yanına İslâm kültüründe şecaati temsil eden Hz. Ali'nin de eklendiğini göstermektedir⁸ (Öznlü ve Kayapınar, 2015, s. 144-486).

Sürecin tersine işlediği, yani Hz. Ali'nin eski gelenek bağlamında tasvir edildiği örnekler de bulunmaktadır. İslam dini uğruna giriştiği kahramanlıkları nakleden cenk-nâmeler kapsamında Hz. Ali'nin hasımları ile olan mücadeleleri de kurt ve koyun teşbihiyle dile getirilir: “İmam, Zülfikâr'ı yalın idüp yiğirmi dört kerre yüz bin kâfire nice girdiyise hemân aç kurt bir sürü koyuna nice girdi ise öyle girüp kâfirlerin başını hazan yaprağı gibi dökerdi” (Demir ve Erdem, 2007). Tursun Fakı'ya atfedilen Cumhuriyet-nâme içerisinde, Hz. Ali ve dört yoldaşını tasvir etmek için de benzer ifadelerin kullanıldığı görülmektedir: “Girdi leşker içine kıldı oyun, Şol oyun kim kurd ile oynar koyun; Pes o biş gâzi revân sürdi atı, Önce 'Ali yil gibi gider katı; Gâzilerün bişi dâim irdiler, Sanasın biş kurt koyuna girdiler” (Yazıcı, 2005, s. 215, 267). Kul Himmet'e atfedilen ve Uhud Savaşı'nı konu edinen aşığıdaki dörtlükte de durum farklı değildir:

Muhammed, 'Ali'den bir yardım dedi

Yetiş imdadıma, buyurdum, dedi

Safa geldin benim aç kurdum, dedi

Okşadı Muhammed, haykırdı 'Ali (Özmen, 1998a, s. 314)

Hz. Ali cenk-nâmeleri içerisinde; “Hazâ Gazâvât-ı Muhammed Hanîfe bâ Gazanfer Kâfir 'Aleyhi'l-la'ne” başlığı ile yer alan hikâye, Dede Korkut anlatılarında yer alan kimi motiflerin Hz. Ali ve çevresine uyarlanması olarak değerlendirilebilir. Babası Hz. Ali'nin sözünü dinlemeyip esir düşen Muhammed Hanîfe, Dede Korkut karakterlerinden Salur Kazan ile oğlu Uruz'un durumunu anımsatmaktadır. Sapanıyla kendisine yardım eden 'Amr bin Ümmiyye'yle birlikte oğlunu kurtarıp ganimet getiren Hz. Ali'nin durumu, Salur Kazan ve sapanı ile ona yardım eden Karaçuk Çoban'ın durumu ile eşleştirilebilir. On dört yaşında olmasına rağmen güçlü kâfir beyinin başını alarak hüner gösteren

⁸ Defterde yer alan isimlerden 145 adedini, Kurd ve Ali ibarelerinin bir arada bulunduğu terkipler oluşturmaktadır. Öte taraftan giriş bölümünde de belirttiğim gibi göçebe toplulukların kendilerini özdeşleştirdikleri tek avcı hayvan kurt değildir. 1586 tarihli defterde 85 adet Balaban, 33 adet Şahin, 13 adet Doğan, 9 adet Sunkur, 8 adet Tuğrul ve 4 adet Atmaca ismi tespit ettim. Kurt örneğinde olduğu gibi alıcı kuşlarla Ali isminin bir arada yer aldığı; Şahin Ali Tatar, Ali Şahin Aydoğdu, Seydi Ali Şahin, Ali Balaban, Balaban Ali, Seydi Ali Balaban, Tur Ali Balaban, Ali Doğan, Tur Ali Doğan, Murtaza Doğan, Haydar Atmaca ve Asel Ali Sunkur gibi terkipler de mevcuttur.

Muhammed Hanîfe'nin durumu Uruz'u hatırlatırken, Muhammed Hanîfe'ye âşık olan kâfir Cemîle'nin durumu da Kan Turalı karakterine âşık olan Selcan Hatun'un konumunu anımsatır niteliktedir (Demir ve Erdem 2007, s. 253-267; Tezcan ve Boeschoten, 2012, s. 50-67, 96-114, 124-138). Benzer şekilde, cenk-nâme içerisinde ağabeyleri Hasan ve Hüseyin ile birlikte ava çıktığı belirtilen Muhammed Hanîfe'nin ağzından nakledilen; “şehre eli boş dönersek ar değil midir” ifadesi de Dede Korkut'ta tasvir edilen göçebe avcı zihniyeti ile uyuşur niteliktedir (Demir ve Erdem 2007, s. 287). Bir diğer cenk-nâme dâhilinde öldürmek istediği ejderhayı uyur vaziyette bulan Hz. Ali'nin kendi kendine; “Uyur devi öldürmek erlik değil, Hem bu iş bana eyü erlik değil; Sen bu devi uyur öldürürsen, Düşmanların kendüne güldürürsen” sözlerini sarf ettiği ve ejderhayı uyandırdıktan sonra öldürdüğü görülmektedir (Mattei, 2004, s. 66-67). Yakın tarihte bulunan Türkmen Sahrası metnindeki Dede Korkut hikâyesi dâhilinde de benzer epizotu görmek mümkündür. Salur Kazan da mertlik olmadığını düşünerek uyuyan ejderhayı öldürmez. Ejderhayı uyandırdıktan sonra onunla dövüşür (Ekici, 2019, s. 139, 202). Cenk-nâmelere yerleştirilen diyalog ve bölümler vasıtasıyla Kayser-i Rûm'un ordusu ile savaşmak üzere Rûm coğrafyasına getirilen ve faal olduğu coğrafya bağlamında Gâziyân-ı Rûm ile örtüştürülen Hz. Ali ve onun konumu, neredeyse yaptığı akınlar ve kılıç gücü sayesinde timar sahibi olan akıncı bir gâzinin durumunu andırmaktadır:

Bir zamân geçdi, bu kethudâ 'Arab haylinden arpa ve un devşirüp yedi deve yükü ni'met getürdiler, zîrâ bu köy Hazret-i 'Alî'nin mülki idi, kendi kılıcıyla almışdı ve Müslimân itmişdi, atının ve devesinin yemi hep bu köyden idi. Her kim ki Hazret-i 'Alî'nin ta'allukâtından gelse bu kethudânın işi o idi... (Demir ve Erdem 2007, s. 256).

Örnek alınan varlık ya da tarihsel figürün bir kült haline getirilmesi sürecinde, önemli aşamalardan birinin ona birtakım olağanüstülükler atfedilmesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Cenk-nâmeler; henüz çocukluk çağında iken yetişkinleri tokatlayabilen, kılıcı Zülfikâr ile sadece din düşmanlarını değil, ejderhaları, cadıları ve devleri öldürebilen, gizli ilimlere vakıf olan, tayy-i mekân ve tayy-i zamân özelliklerine sahip insan üstü bir Hz. Ali tasavvurunu zaten önümüze sunmaktadır. Benim bu çalışma özelinde üzerinde durmak istediğim husus ise askeri çevreler arasındaki inançlar ve bu inançların üzerine inşa edilen motivasyondur. Alevi geleneğindeki ve Bektaşî Tarikatındaki kabuller dâhilinde Uhud Savaşı'nda zor duruma düşen Hz. Peygamber'in Cebrail'den öğrendiği Nâd-i Ali duasını okuyarak o esnada Medine'de bulunan Hz. Ali'yi yardımına çağırdığına, Ali'nin bu duayı işitir işitmez lebbeyk diyerek savaş meydanında belirlediğine ve zorda olan Müslüman ordusunu kurtardığına inanılır (Özmen, 1998b, s. 599).⁹ Seyyid Hüseyin, “Şerhu Hutbeti'l-Beyân” isimli eserinde Nâd-i Ali duasının faydaları ile ilgili olarak kırk adet durum sıralar. Bunlardan en az on ikisi gazâ kültürü ile yakından ilişkilidir.¹⁰ İlki içerisinde gazâ esasında düşman arasında kaldığında yerden alınan bir avuç toprağın yedi defa okunan bu duayla birlikte savrulması durumunda düşmandan

⁹ Bektaşî ikrâr ayinlerinde de okunan duanın Türkçe meali şu şekildedir: “Allah'ın kudret eseri olan kerametlerinin zuhur ettiği Ali'yi çağır, vekillerin arasında onu yardımcı bulursun, Allah'a muhtacım, bütün dert ve üzüntüler ey Allah'ım Sen'in azametinle, ey Muhammed senin nübüvvetinle ve ey Ali senin velâyetinle açılır ve aydınlığa dönüşür, halimi değiştiren O'dur, ey Ali bana yetiş, ey Ali bana yetiş, ey Ali bana yetiş” (Sarıkaya, 1998, s. 22).

¹⁰ 1, 2, 14, 15, 16, 26, 27, 30, 35, 38, 39 ve 40. hâsiyetler.

zarar gelmeyeceği nakledilmektedir.¹¹ Otuzuncu sırada nakledilen fayda da doğrudan gazâ ideolojisi ile ilişkilidir. Bir şehri veya kaleyi fethetmek için beş gün, gün doğumu vaktinde dört yüz defa Nâd-i Ali duası okunması gerektiği salık verilmektedir. Düşmana boyun eğdirmek, düşmanı kahretmek ve düşman hilesini fark etmek gibi işlevleri bulunan duanın yetmiş defa okunması durumunda düşmanın gözlerinin duayı okuyan kişiyi görmeyeceği de nakledilen diğer faydalar arasındadır. Rüyasında Hz. Muhammed veya Ali'yi görmek isteyenler de Nâd-ı Ali duasını okumalıdır. Duanın diğer faydaları kapsamında dile getirilen yaralara merhem ve ağrılara şifa olma ile kilitli kapıları açma işlevlerinin de Hz. Ali cenk-nâmelerindeki karşılığının “ism-i ‘azam duası” olduğunu söylemek yanlış olmaz (Sarıkaya, 2004, s. 39-41). Nâd-ı Ali duası özelinde ifade edilen bu tür inançların Osmanlı ordusunda görev yapan askeri zümreler açısından motivasyon ve özgüven sağlama işlevlerinin bulunduğunu düşündürten veriler mevcuttur. Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'nde 6776 numara ile kayıtlı cönk içerisinde yer alan ‘Abdî mahlaslı şaire atfedilen beyitler, bu tür itikatlerin edebi bağlamdaki yansımaları olarak değerlendirilebilir:

Cenk içinde düşmâna kılıç vurub
İstekliye ihsân iden ‘Ali’dir...

Kaçan bir gazâda bunalsa
Hemen tayy-i mekân iden ‘Ali’dir

Erişub ashabın çarına yetüb
Kâfiri perişan iden ‘Ali’dir (Güzel, 2010, s. 156-157)

Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir diğer önemli husus ise gâzi geleneği ile iç içe olan Rum Abdâllarının ve onların mirasçısı konumundaki akıncı aileler ile Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşilikle olan münasebetleridir. Vâhidî tarafından kaleme alınan ve Osmanlı kültür sahasında bulunan derviş grupları hakkında zengin veriler içeren “Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân” isimli eserin “Abdâlân-ı Rûm” bahsinde göğüsleri üzerinde; “nakş-ı şekl-i Zü'lfekâr” ve “resm-i nâm-ı Haydar-ı Kerrâr” bulunduran dervişlerin varlığından söz edilmektedir (Karabey, Şığva ve Babür, 2015, s. 144). Sırasıyla şair Ahî ve Figânî'ye ait olan şu beyitler, göğüs üzerine zülfikâr dövmesi yaptırma pratiğinin gâzi geleneği ile yakından ilişkisi bulunan abdâl zümresi arasında yaygın bir pratik olduğunu göstermektedir: “Abdâllaruz ki her tarafa yâ ‘Alî diyü, Diller uzatdı sinedeki Zülfikârumuz” - “Sîneme çekdüm ‘Alî'nün Zülfikârı şeklini, Hem anun etrâfını zeyn eyledüm yâ Şâh”dan” (Şentürk, 2015, s. 172). Sûzî Çelebi'nin gazavât-nâmesinde yer alan aşağıdaki beyitler, Ali kültü bağlamında önemli bir hususun altını çizer:

¹¹ Bu noktada; “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.” mealindeki Enfâl Sûresi 8/17 numaralı âyete telmih yapıldığı açıktır (Karaman vd., 2020, s. 188). Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Bedir Savaşında Hz. Muhammed'in eline bir avuç kum alıp “yüzler çirkinleşsin” diyerek düşmanlarının üzerine fırlatması ve kumun hasımlarının gözüne dolması hadisesi üzerine bu âyetin indiği konusunda hemfikirlerdir. Hatta peygamberin fırlatacağı kumu Hz. Ali'den istediğini bildiren rivayetler de mevcuttur (Çetiner, 2013, s. 412-414).

Gehî söyledi Peygamber gazâsın
Ve enzelnâ hadîd'ün mâcerâsın

Geh anardı 'Alî'nün Zü'l-fikârın

Bu yolda kesdüğü şirkün damarın (Levend, 2000, s. 262)

Zikredilen “enzelnâ hadîd” ibaresi ile Hadîd Sûresi 25 numaralı Kur'ân-ı Kerîm âyetine atıfta bulunmaktadır. Bir sonraki beyit içerisinde yer alan “Alî'nin zülfikârın” terkihiyle birlikte düşünöldüğünde, “bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır” mealindeki âyete işaret eden “enzelnâ hadîd” ibaresinin kullanılması, kadim dönemlere ait mitolojik geleneklerde sıklıkla karşılaşılan “gökten indirilen ilahî silah” tasavvuru ile örtüşmektedir.¹² Osmanlı ordusunda bir süre yeniçeri olarak görev yaptıktan sonra firar ederek Hıristiyan köklerine dönebilen Ostravicalı Mihail Konstantinovic'e atfedilen hatırat içerisinde yer alan satırlar, zülfikâr çevresindeki itikatlar hakkında önemli veriler sunar. Konstantinovic, yeniçerilerin savaşılar gitmeden önce koltuk altlarına zülfikâr imgesi bulunan muskalar yerleştirdiklerini nakletmektedir. Zülfikâr tasvirinin savaş esnasında kendilerine yardımcı olacağına inanan yeniçeriler, ocak içerisindeki ilişkileri bağlamında söz verecekleri zamanlarda da bu muskalar üzerine yemin etmektedirler. Konstantinovic, Hz. Alî'nin ölmeden önce verdiği son nasihatlere de değinir. Kendisi öldükten sonra zülfikârın denize atılmasını emreden Hz. Alî'nin son sözleri adeta gazâ ideolojisinin sözcüsü konumundadır: “gâvurları muktedir olduğunuz her yerde taciz ediniz ki onlar sizi taciz etmesinler; onları evlerinde arayınız, bu onların sizi kendi evlerinizde bulmalarından daha iyidir” (Beydili, 2013, s. 91-92). Yeniçeriler arasında zülfikâr imgesine gösterilen hassasiyeti, cemaat ortalarının ve ağa bölüklerinin sancak ve nişanları içerisinde görmek de mümkündür. Üçüncü, yedinci, otuz dördüncü, otuz beşinci, otuz altıncı ve yüzüncü cemaat ortaları ile kırkıncı, elli birinci ve altmış birinci ağa bölüklerinin nişanlarında farklı şekillerde tasarlanan ya da başka unsurlarla terkip edilen zülfikâr imgeleri yer almaktadır (Uzunçarşılı, 1988, s. 294-305). Teyîd-i ilahî'nin, yani kutsal savaşın sembolü haline gelen zülfikâr imgesi, cenk-nâmecilik geleneği kapsamında da kurt benzetmesinden nasibini almıştır: “Dutarise bir kezin ol Zülfikâr, Kırkınu gögsinden arkaya çıkar; Salduğınca gör nicesin toğraya, Çün 'Alî kılıcı kübrâ uğraya; Yâ sanasın bir bölük koyın aşı, Ansızın bir aç kurd ana erişer” (Yılmaz, 2006, s. 63).

Merkez ile serhatler, medrese ile tekkeler arasındaki çekişmeyi yansıtan Otman Baba ve Seyyid Ali Sultan velâyet-nâmeleri gibi metinler, gazâ geleneğinin farklı bir vechesini gözler önüne serer. Bu iki velâyet-nâme ve benzerleri dâhilinde Osmanlı sultanlarının ve akıncıların fetihlerini gerçekleştirebilmek için Velî olarak tanıtılan dervişlerden himmet aldıkları belirtilmektedir. Otman Baba Velâyet-nâmesinde Hz. Alî'ye benzetilen bir sultan ya da akıncı beyi bulunmamaktadır. Öte yandan Otman Baba'nın kendisi; “ol vâris-i Ahmed-i Muhtâr, ol mazhar-ı Haydar-ı Kerrâr, ol sâhib-i Zü'l-fekâr-ı hûn-hâr” sıfatlarıyla birlikte anılmaktadır. Semendire Sancak Beyi Mihaloğlu Ali Bey ve Varna Sancak Beyi İsa Bey Otman Baba'nın elini öptükten ve ona kurbanlar sunduktan sonra sefere çıkıp muzaffer olabilirlerken, ondan izin almadan Belgrad ve Karaboğdan'a

¹² Hadîd Sûresi 57/25: “Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır...” (Karaman vd., 2020, s.577).

seferler düzenleyen Sultan Mehmed'in orduları bozguna uğramaktadır. Tenâsüh inancını yansıtan; “Erenler serveri şâh-ı velisin, Dahı şîr-i Hudâ nûr-ı ‘Alî’sin” mısralarında da görüldüğü üzere “zamanın Ali’si” olarak görülen Otman Baba'nın bir diğer özelliği de kurtlarla iletişim kurabilmesidir (Kılıç, Bülbül ve Arslan, 2007, s. 22-23, 38, 50, 73, 127-129, 152, 168-169, 227-228, 246-247, 257). Seyyid Ali Sultan velâyet-nâmesinde de benzer bir anlayış telkin edilmektedir. Fetihlerin, saray ve merkezden ziyade dervişlerin himmeti ve uçlardaki gâzilerin gayretiyle gerçekleştiğini ifade eden bir dil hâkimdir. Rumeli’de fetihler yapmak isteyen Sultan Bayezid, rüyasında Hz. Peygamberi görür ve ondan fetihleri ancak Seyyid Ali Sultan ile kırk kişilik maiyetinin yardımıyla gerçekleştirebileceğini öğrenir. Onların yolunu gözlemeye başlayan ve onları hürmetle karşılayan Sultan kendi maiyetini de kırk erenin emrine verir. Müellifin inşa ettiği bu kurgu ile merkezin rolünü hafifsemek istediği açıktır. Fetihleri gerçekleştiren ve gazâ esnasında zor duruma düşen Gazi Evrenos’un imdadına yetişen isim olarak da naraları ile Bolayır Kalesini ve Gelibolu şehrini yerle bir eden Seyyid Ali Sultan figürü ön plana çıkarılmıştır. (Yıldırım, 2007, s. 161-162, 165, 168):

Cenk iderken kâfirle kâr-zâr
Kaldı Gâzi Evrenus bî-iktidâr
Didi ol dem kandesin Kızıl Deli
Gel yetiş imdadıma Seyyid ‘Alî
Göz yumunca oldu anda âşikâr
Seyyid Kızıl Deli ol şâh-vâr
Çek elün dir kâfire anda hemân
Çekmedi destini mel’ün ol zemân
Barmağıyla bir işâret eyledi
Gâziler gördi şetâret eyledi
Ol işâretle yire düşdi başı
Kâfirin bitti hemân anda işi
Na’ra urdı heybet ile ol hümâ
Titredi kale beden arz u semâ
Nice kâfir oldılar anda helâk
Kale içinde olanlar havf-nâk (Yıldırım, 2007, s. 176)

Seyyid Ali Sultan velâyet-nâmesinde tenâsüh inancını işaret eden bir ibare olmamakla birlikte on beşinci yüzyıl içerisinde Kızıl Deli dergâhında yetiştiği düşünülen Sâdık Abdâl'a atfedilen beyitler kapsamında tenâsüh inancının vurgulandığı açıktır. Kızıl Deli lakaplı Seyyid Ali Sultan da Otman Baba örneğinde olduğu gibi “mazhar-ı Ali” olarak addedilir. Arap ülkesini fetheden Ali şimdi de Rumeli’yi fethetmektedir:

‘Alî’dir hemân kendisi bil o Şâh
Denildi Kızıl Deli hemçün lakab

Anın ismi Seyyid ‘Alî bil dürüst
Ki mahsus ana bil müdâmen galeb

Odur fetheden ol Arablar mülkünü
Dahi ceş-i dîve eden ol gazab...

Sâbıkâ feth etdüğü-veş ol ‘Arablar mülkünü

Feth idüb kâfir elinden Rûmeli'n hem kıldı kabz

Zü'l-fikâr'ı görmedi destinde anın âşikâr
Sandılar anı şecerdir cümle câhil 'akl-ı nakz...

Ne hikmet eyledi izhâr yine Rûmeli fethinde
Ki zâhir kıldı kendüyi kamu uşşâka bî-evcâ'

'Ayân etdi yine ol Zü'l-fikâr-ı bî-nazîrin şâh

Dırahtır sandılar ba'zı hafî idi bilâ izrâ' (Gümüšoğlu, 2009, s. 70, 136, 148)

Velâyet-nâme müelliflerinin ve müritlerin dile getirdiği bu inançlar gâzi çevreler arasında ne kadar itibar görmüştür sorusu konumuz açısından önemli bir problematiği teşkil etmektedir. 1514 yılında Osmanlılar ve Safeviler arasında vuku bulan Çaldıran Savaşı'ndan önce kurulan Divân-ı Hümâyün'da gerçekleştiği belirtilen diyalog bu konuda önemli bir fikir vermektedir. Sultan Selim, yorgun olan ordunun dinlenmeye ihtiyacının bulunup bulunmadığını anlamak ve bu doğrultuda bir karar vermek için Divân-ı Humayun'u bir araya toplamıştır. Maiyetinde bulunan Rumeli Defterdarı Piri Mehmed Çelebi; "bir an önce savaşılmaması gerektiğini, Osmanlı askerleri arasında, özellikle de Mihaloğullarına bağlı akıncılar arasında "kızılbaş sempati duyan" birçok askerin bulunduğunu ve bir an önce savaşa girilmezse bunların taraf değiştirmeye ihtimallerinin bulunduğunu" ifade etmiştir (Kiprovskaya, 2008, s. 193-194). Defterdarın çekincesi, akıncılar arasında bu tür inançların itibar gördüğünü işaret ediyor. Zira Şah İsmail'in Anadolu'da bulunan göçebe Türkmenler üzerinde etkili olan propagandası tenâsüh ve hulûl inançlarını içermekteydi ve bu inançların merkezinde Hz. Ali bulunmaktaydı. Akıncı ailelerinin Hacı Bektaş Tekkesine ve Seyyid Gâzi Türbesine göstermiş oldukları ihtiram da Rumeli Defterdarının çekincesini anlaşılır kılmaktadır. 1493-1494 yılları civarında yeniden yaptırılan Seyyid Gâzi türbesinin masrafları Mihaloğlu Ali Bey tarafından karşılanmıştır. Türbe bölgesinin genişletilmesini oğulları olan Ahmed ve Mehmed Beyler üstlenmiş, her ikisi de vefat ettikten sonra Seyyid Gâzi Türbesi'nin yanına defnedilmiştir. Yaptırdığı türbe dâhilinde tarih düşülen kitabe üzerinde Mihaloğlu Ali Bey için "Zamanın Ali'si" sıfatı kullanılmıştır (Görkay, 2005, s. 129-131, 133). Hacı Bektaş türbesindeki 1495-1496 tarihli kitabe üzerinde bulunan; "ey günahkâr Evrenez yüzi kara" ibaresi, Hacı Bektaş için vakfedilmiş külliyeinin genişletilmesi için hatırı sayılır miktarda servet harcayan ve Evrenos Gâzi'nin torunu olan Evrenos b. Ali'yi işaret etmektedir. Külliyeinin ikinci avlusunda Evrenos tarafından başlatılan bu çalışma, bir başka uç beyi olan Malkoçoğlu Bali Bey tarafından tamamlanmıştır. Hacı Bektaş Tekkesi'ne getirilen suyun masraflarını ise Malkoçoğullarının bir diğer mensubu Ali Bey karşılamıştır (Lowry, 2008, s. 59-61; Lowry, 2010b, s. 125, 127). Bütün bu veriler dâhilinde, akıncı gruplarının velâyet-nâmelerde nakledilen inanç örüntüleri bağlamında Otman Baba ve Kızıl Deli gibi figürlere duymuş oldukları saygının tarihsel bir arka planının bulunduğu söylenebilir. Daha önce de belirttiğim üzere, zülfikâr imgesi bulunan muskaların savaş esnasında yeniçerilere vermiş olduğu güven duygusundan Konstantinovic'in tanıklığı vasıtasıyla haberdarız. Analogik bir yaklaşım dahilinde "zamanın Ali'si" inancının da aynı türden bir işleve sahip olduğu düşünülebilir. Bu analogi bağlamında akıncı gâzilerin; zamanın Ali'si addedilen bir Velî vasıtasıyla, Hz. Ali'nin ilahî yardımı kendilerinden esirgemediğine

inandıklarını ve bu inancın getirdiği motivasyon ile kendilerini güven içinde hissederek gazâ hareketlerine iştirak ettiklerini söyleyebiliriz.

Avcı-göçebenin özdeşlik kurduğu kurt ile gâzilerin rol modeli olan Hz. Ali'yi bir arada yâd eden folklorik ürünler de mevcuttur. Bulgaristan'ın Razgrad ili Nasreddin (Bisertsi) köyünde yaşayan ve Alevi geleneğe mensup olan topluluk arasında derlenen bir anlatı, Mihaloğullarına ait akıncı defterindeki onomastik verilerin gösterdiği dönüşümle paralel giden birtakım bilgiler sunmaktadır. Hıdırellez zamanında bölgede yapılan kutlamaların arka planında, Moğol esaretinden kurtuluş hatırasını nakleden bir anlatının yer aldığı gözlemlenmektedir. Rivayete göre Moğol kıyımından kurtulan dokuz kişi, Hz. Ali'nin tek eliyle kaldırdığı dağ ve Hazar Gölü ile çevrelediği vadi içerisinde altı yüzyıl saklanmak suretiyle sağ kalmayı başarabilmiştir. Geçit vermez tepelerle çevrelediğinden bu vadiden çıkamayan dokuz kişiye Hz. Ali tarafından bir bozkurt gönderilmiştir. Sürülerine saldırıp bir koyun çalan bu boz kurdun izlerini takip ederek bir kaya yarığına ulaşan bu dokuz kişi, buradan çıkarak hapsoldükleri vadiden kurtulabilmişlerdir. Özgürlüklerine kavuşan bu insanlar, yaktıkları ateşin üzerinden atlayarak kurtuluşlarını kutlamaya başlamışlardır. Hıdırellez tarihi geldiğinde yapılan etkinlikler bu kutlamanın tekrarından ibarettir. Yine bölgedeki inançlar kapsamında hıdırellezin ertesi sabahı kalan kül üzerinde kurt izi gören kişinin mutlu bir haber alacağı öngörülmektedir. Benzer şekilde rüyada kurt görmek de hayra alamet olarak yorumlanmaktadır ¹³ (Georgieva, 1998, s. 53-54, 76). Mihaloğullarına ait 1586 tarihli akıncı defterinde Varna'ya bağlı olan Ruslar Karyesi'ne kayıtlı olan Kurd Uğurlu isimli akıncının adı da bu kabulü gösteren tarihsel bir veri olarak değerlendirilebilir (Özünlü ve Kayapınar, 2015, s. 403). Söz konusu anlatının derlendiği yer olan Razgrad ile komşu olan bu bölge, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer almaktadır. “Kurd uğurlu gâzi” ibaresini Levhi'nin kaleme aldığı gazavât-nâmede yer alan bir beyit içerisinde görmek de mümkündür (Tokay, 2008, s. 288). Ali Rıza Yalgın tarafından cumhuriyetin ilk yıllarında Şarkevi Türkmen ve Barak aşiretleri arasında yapılan derlemeler, Balkan coğrafyasında derlenen yukarıdaki verilerle paralellik arz etmektedir. Şarkevi koluna bağlı Türkmenler arasında kullanılan; “kurt Hazreti Ali'nin itidir, ardına düşen Yezîd'dir” ve “kaç Ali'nin kurdu, ardına Yezîd durdu” şeklindeki vecizelerin, kurt avlamaya giden insanlara beddua etmek için dile getirildiği nakledilmektedir. Yine Besni'de ikamet eden Baraklar arasında; “kurda atılan tüfek patlamaz” inancı bulunmaktadır ve kurdun ancak bir tılsım sayesinde vurulabileceği düşüncesi hâkimdir. Nazara karşı koruduğu inancıyla bebek beşiklerinin üzerlerine bir kurda ait olan aşık kemiklerinin asılması, gümüşle süslenen kurt dişinin gelin başlarına takılması, çocuğu fazla yaşamayanların yeni doğan çocuklarını kurt postuna oturtmaları ya da deriden kestikleri kurt ağzının içinden geçirmeleri ¹⁴ ve benzeri pratikler de göçebe kökenli bu

¹³ Tokat civarında etkin olan Alevi ocaklarından Hubyar Ocağı bünyesinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında beliren ihtilaf dâhilinde ortaya çıkan Veli Baba Ocağı'nın kuruluş mitosuna da kolektif hafıza bağlamında kurt arketipinin hala işlevsel olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir. Veli Baba'ya hamile olan annesi aş erdiği için canı et istemiş, uzakta beliren bir kurt Veli Baba'nın annesinin yanına gelerek ağzındaki et parçasını bırakmıştır. Müteakip günlerde Veli Baba doğmuş ve bu olayı içeren anlatı nedeniyle Veli Baba'yı merkeze alan ocak, Kurtoğlu Ocağı adıyla da anılmıştır (Çakmak, 2019, s. 356).

¹⁴ Hayvan postuna yatırma sûretiyle gerçekleştirilen sağaltma yöntemlerindeki temel amaç, yatırılan kişiyi mümkün olduğunca fazla terleterek hastalığını iyileştirmektir. Bununla birlikte iyileşmeyi sağlayan şeyin terleme olduğu düşünülmez. Tedaviyi sağlayan şeyin post sahibi

topluluklardaki kurt kültürüne ait diğer inançları örneklendirmektedir (Yalçın, 1930a, s. 200-202; 1930b, s. 32-34; 1931, s. 138-139; 1933, s. 166-168).

Sonuç

Bu deneme kapsamında; İslam inancını kabul eden ve ardından da İran ile Anadolu coğrafyalarında belirerek devletler kuran Oğuzların, bu uzun soluklu maceralarının aynı zamanda göçebe avcının gâziye dönüşüm hikâyesini de içerdiğini; yukarıda sıraladığım tarihi, edebî ve folklorik veriler ışığında göstermeye çalıştım. Kendi yaşam tarzları ile uyuşan gazâ ideolojisini içselleştiren Oğuzlar, balbal inancını terk etmelerine karşın erlik gösterme şiarını İslami mefhumlarla sentezlemek suretiyle dile getirmeye devam ettiler. Göçebe avcı tahayyülüne ait muhafaza ettikleri bir diğer unsur ise kurt kültürü idi. Belki artık kutsal değildi ama uğurlu olmayı sürdürdü. Örnek modelleri, yolunu takip ettikleri figür artık Hz. Ali idi; fakat yiğitliklerini ve şecaatlerini kurt teşbihi ile ifade etmekten geri adım atmadılar ve isim olarak kullanmaya da devam ettiler. Buna karşın ilahî yardımın merkez noktasında artık Hz. Ali bulunmaktaydı. Akıncı ailelerine liderlik eden Beylerin isimlerinde ve Mihaloğullarına ait defterde yer alan akıncı isimlerinde de görüldüğü üzere “Ali” gazâ geleneğinin olmazsa olmazı ve ilahî yardımın aracısıydı. Ali’den medet umuldu; kılıçlar Zülfikâr’a, atlar Döldül’e, fethedilen kaleler ise Hayber’e benzetildi. Nidâî’nin Cerbe Seferini manzûm olarak naklettiği “Fetihnâme-i Kal’a-i Cerbe” isimli eserde yer alan cenk tasvirleri; kurttan alıcı kuşlara, gayb erenlerinden Hz. Ali’ye uzanan içeriğiyle belki de izini sürmeye çalıştığım sürecin kısa bir edebî özeti olarak görülebilir:

Bular aç kurt gibi küffara sundu
Yahud şahin şikâr üstüne kondı

Ricâlü'l-gayb bir cânibden irdi
'Alî-veş her biri küffârı kırdı (Ay, 2015, s. 260)

Kaynakça

- Abdullayev, K. (1995). *Gizli Dede Korkut* (K. Üstünova, Çev.). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Akalın, Ş. H. (1987). *Ebü'l-Hayr-ı Rumî, Saltuk-nâme* (Cilt I). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1988). *Ebü'l-Hayr-ı Rumî, Saltuk-nâme* (Cilt II). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Algül, H. (1996). *Gazve. TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 488–489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Atar, F. (2010). Şehid. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 428–431). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ay, Ü. (2015). *Nidâî, Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*. İstanbul: Kocav Yayınları.
- Aydemir, M. (2006). *Enîsü'l-Guzzât, metin-dizin* (Yüksek Lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Beydili, K. (2013). *Yeniçeriler ve bir yeniçerinin hatıratı*. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

hayvanın gücü olduğuna inanılmaktadır. Birçok hayvanın postu terletme özelliğine sahip olmasına karşın; kullanılacak postun ait olduğu hayvanın seçimini, kültürel altyapı ve bellek belirlemektedir (Roux, 2005, s. 166).

- Çakmak, Y. (2019). *Sultanın kızılbaşları: II. Abdülhamid dönemi Alevi algısı ve siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetiner, B. (2013). *Fâtihâ'dan Nâs'a esbâb-ı nüzûl, Kur'an âyetlerinin iniş sebepleri* (Cilt 1). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çoban, R. V. (2023). *Türk mitolojisinde kurt kültürünün kökleri* (Yüksek Lisans tezi). Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- Demir, N. (2004). *Dânişmend-nâme*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, N., ve Erdem, M. D. (2006). *Battal-nâme (Eski Türkiye Türkçesi)*. Ankara: Hece Yayınları.
- Demir, N., ve Erdem, M. D. (2007). *Hazret-i Ali cenkleri*. Ankara: Destan Yayınları.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen sahra nüshası: Soylamalar ve 13. boy, Sahur Kazan'ın yedi başlı ejderhayı öldürmesi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Eliade, M. (2006). *Şamanizm* (İ. Birkan, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Erkal, M. (1996). Ganimet. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 351–354). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkan, S. (2012). *Anadolu sahası Köroğlu anlatılarında tema ve ezgi meselesi* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Georgieva, İ. (1998). *Bulgaristan Alevileri ve Demir Baba Tekkesi* (M. T. Acaroğlu, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Görkay, E. Z. Y. (2005). *Legend and architecture in the Ottoman Empire: The shrines of Seyyid Gazi and Hacı Bektaş* (Doktora tezi). Harvard University Department of History of Art and Architecture, Cambridge-Massachusetts.
- Gümüşoğlu, D. (2009). *Sâdık Abdâl Dîvânı*. İstanbul: Horasan Yayınları.
- Güzel, C. (2010). *Ziya Bey Kütüphanesi kaynaklı cönkler üzerine bir inceleme* (Yüksek Lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Işık, E. (1995). Enfâl sûresi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 11, ss. 236–237). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karabey, T., Şığva, B., ve Babür, Y. (2015). *Vâhidî, Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân: İnceleme - tenkitli metin*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, K. İ., ve Gümüş, S. (2020). *Kur'an yolu meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Khazanov, M. A. (2015). *Göçebe ve dış dünya: Geçmiş, gelecek ve şimdiki hali üzerine mukayese* (Ö. Suveren, Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kılıç, F., Bülbül, T., ve Arslan, M. (2007). *Otman Baba Velâyetnâmesi (tenkitli metin)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kiprovska, M. (2008). The Mihaloğlu family: Gazi warriors and patrons of dervish hospices. *Osmanlı Araştırmaları*, 32, 193–222.
- Köymen, M. A., ve Unat, F. R. (2014a). *Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi* (Cilt I). Ankara: TTK Yayınları.
- Köymen, M. A., & Unat, F. R. (2014b). *Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi* (Cilt II). Ankara: TTK Yayınları.

- Levend, A. S. (2000). *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazavât-nâmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lowry, H. W. (2008). *Osmanlı döneminde Balkanların şekillenmesi 1350–1550: Kuzey Yunanistan'ın fetih, yerleşme ve altyapısal gelişimi* (A. Cemal, Çev.). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Lowry, H. W. (2010a). *Erken dönem Osmanlı Devleti'nin yapısı* (K. Tanrıyar, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lowry, H. W. (2010b). *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve belgeler* (A. Onbaşıoğlu ve K. Tanrıyar, Çev.). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Mattei, J. (2004). *Hız. Ali cenknâmeleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özcan, A. (1996). Gazi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 13, ss. 443–445). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (1993). Cihad. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, ss. 527–531). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özmen, İ. (1998a). *Alevî-Bektaşî şiirleri antolojisi* (Cilt 2, 16. yüzyıl). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özmen, İ. (1998b). *Alevî-Bektaşî şiirleri antolojisi* (Cilt 3, 17–18. yüzyıl). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztelli, C. (1962). *Koroğlu ve Dadaloğlu: Hayatı, sanatı, şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Öztürk, N. (2013). *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı tarihi 1285–1502)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Öztürk, N. (2014). *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı tarihi 1288–1502)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Öznlü, E. E., ve Kayapınar, A. (2015). *Mihailoğulları'na ait 1586 tarihli akıncı defteri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar* (A. Kazancıgil ve L. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sarıkaya, M. S. (1998). Bektâşî Alevîlerde bir dúa: Nâdı Ali. *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 17–32.
- Sarıkaya, M. S. (2004). *Seyyid Hüseyin İbn Seyyid Gaybî, Şerhu Hutbeti'l-Beyân: İnceleme – metin*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Severcan, Ş. (1996). *Kemâl Paşa-zâde, Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter (Transkripsiyon)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2015). Manzum metinler ışığında bir kalender dervişinin profili. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(8), 141–220.
- Şeşen, R. (2015). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Temir, A. (1986). *Moğolların gizli tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

- Tezcan, S., ve Boeschoten, H. (2012). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tokay, A. T. (2008). *Levhi'nin Gazavâtnâme-i Sultân Süleyman'ı (giriş – gramer incelemesi – metin – sözlük – notlar – tıpkıbasım)* (Yüksek Lisans tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, Ş. (1991). *İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VII. Defter (tenkitli transkripsiyon)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uğur, A. (1997). *İbn Kemâl, Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (transkripsiyon)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilâtından kapukulu ocakları I: Acemi ocağı ve yeniçeri ocağı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yalgın, A. R. (1930a). Anadolu'da bozkurt. *Halk Bilgisi Haberleri*, 1(12), 200–202.
- Yalgın, A. R. (1930b). Anadolu'da bozkurt II. *Halk Bilgisi Haberleri*, 2(14), 32–34.
- Yalgın, A. R. (1931). Anadolu'da bozkurt III. *Halk Bilgisi Haberleri*, 2(18), 138–140.
- Yalgın, A. R. (1933). Anadolu'da bozkurt IV. *Halk Bilgisi Haberleri*, 2(20), 166–168.
- Yazıcı, N. (2005). *Tursun Fakı'nın Cumhûr-nâme adlı eserinin metni ve incelemesi* (Yüksek Lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, R. (2007). *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnâmesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Yılmaz, S. (2006). *Gazavât-ı Emîrî'l-Mü'minîn 'Ali der-Memleket-i Sind Bâ Mukâtil Şah (gramer – metin – indeks)* (Yüksek Lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.